

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

PROJEVY LHANÍ V NEVERBÁLNÍ A PARAVERBÁLNÍ KOMUNIKACI

MANIFESTATIONS OF LYING IN NONVERBAL AND
PARAVERBAL COMMUNICATION

Magisterská diplomová práce

Autor: **Bc. Jan Chamrád**

Vedoucí práce: **Mgr. Tomáš Dominik, Ph.D.**

Olomouc

2021

Na tomto místě bych rád poděkoval především mému skvělému vedoucímu Mgr. Tomáši Dominikovi, Ph.D. za cenné rady, ochotu a bleskurychlou vstřícnost i v neděle večer při řešení této práce.

Dále bych rád poděkoval mým dvěma skvělým kamarádům z Havlíčkovy ulice za pomoc nejen po dobu studia a psaní této diplomové práce. Bez jejich rad a psychické podpory by tato práce těžko vznikala.

Také bych chtěl poděkovat všem kolegům z kavárny Café Jan. Jmenovitě pak BcA. Janě Garzinové, její mamince Janě, Františce Ponížilové a Bc. Dáši Bejdákové. Tito lidé mi vytvořili skvělé podmínky pro práci, kterou jsem si oblíbil a která mi byla zpestřením vysokoškolského studia.

Obrovský dík patří famózní herečce MDO Vendule Novákové, DiS., bez které bych nedostudoval. Tato skvělá dáma mi byla oporou v nejtěžších chvílích a byla mi vždy světlem na konci tunelu. Díky, Vendul.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Projevy lhaní v neverbální a paraverbální komunikaci“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 29.11.2021

Podpis

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
OBSAH		4
ÚVOD		7
TEORETICKÁ ČÁST		8
1	Lhaní a jeho teoretické ukotvení	9
1.1	Co je to lež a její definice	9
1.2	Druhy lži	10
1.2.1	Lhaní podle závažnosti	10
1.2.2	Lhaní podle míry změněné informace	11
1.2.3	Lhaní podle obtížnosti	12
2	Lhaní v komunikaci	13
2.1	Lhaní a osobnost	13
2.1.1	Lež a temná triáda	13
2.1.2	NEO Big Five	14
2.1.3	Gender a lež	15
2.2	Emoční a sociální inteligence	16
2.3	Attachment	16
2.3.1	Jistý typ citové vazby	17
2.3.2	Nadměrně zaujatý typ vazby	17
2.3.3	Distancovaně vyhýbavý typ	17
2.3.4	Bázkivě vyhýbavý typ	18
2.4	Patologičtí lháři, psychopatie a poruchy osobnosti	18
2.5	Lhaní u dětí a dospívajících	19
3	Projevy lži	21
3.1	Složky lži	21
3.1.1	Kognitivní složka	21
3.1.2	Emocionální složka	22
3.1.3	Behaviorální složka	23
3.2	Jak je lež kódována v projevu člověka	23
3.2.1	Verbální projevy lži	24
3.2.2	Neverbální projevy lži	24
3.2.3	Paraverbální projevy lži	26
3.3	Odhalování lži muži, ženami a dětmi	27
3.4	Čeho si lidé při lži všimají a co nevidí	29
3.5	Trénink odhalování pravdy	30
3.6	Lhaní ve forenzní praxi	30
3.6.1	Kognitivní přístup	31

3.6.2	Technika zaměřená na obsah.....	31
3.6.3	Polygraf a metoda hlasové analýzy	32
VÝZKUMNÁ ČÁST.....		34
4	Výzkumný problém.....	35
4.1	Plánované výzkumy.....	36
4.1.1	Schopnost lhát v závislosti na emoční inteligenci.....	36
4.1.2	Projevy lhaní v neverbální a paraverbální komunikaci	37
4.2	Výzkum „Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory“	37
4.2.1	Design a účel výzkumu	38
4.3	Výzkumné cíle.....	38
4.4	Výzkumné otázky	40
5	Typ výzkumu	41
5.1	Výzkumný soubor	41
5.2	Videonahrávky	41
5.3	Etické hledisko a ochrana soukromí.....	43
5.4	Metoda tvorby dat.....	43
5.5	Metoda zpracování dat	44
6	Práce s daty a její výsledky	46
6.1	Výsledky jednotlivých herců	46
6.1.1	Petr.....	47
6.1.2	Lukáš	48
6.1.3	Marek.....	49
6.1.4	Karel	49
6.1.5	Luděk.....	50
6.1.6	Karolína	50
6.1.7	Bára	51
6.1.8	Viola	51
6.1.9	Matěj.....	52
6.1.10	Klára	52
6.1.11	Nikola	53
6.1.12	Bedřich	54
6.1.13	Monika.....	54
6.1.14	Romana.....	55
6.1.15	Patrik	55
6.2	Výsledky analýzy všech respondentů.....	56
6.2.1	Obličej/hlava	57
6.2.2	Gesta.....	57
6.2.3	Paraverbální projevy.....	57
6.3	Test odhalování lži.....	58
6.4	Odpovědi na výzkumné otázky	59

6.5	Reflexe výzkumníka	61
7	Diskuze	62
8	Závěr.....	66
9	Souhrn	67
LITERATURA.....		70
PŘÍLOHY.....		81

ÚVOD

Ať už si to chceme nebo nechceme připustit, lhaní je součástí života nás všech. Mnohdy si ani neuvědomujeme, že lžeme i my sami. Nejčastěji se jedná o zdvořilostní lži, které se staly běžnou součástí našich životů. Taková lež nám nejspíše neublíží. Naopak nám může pomoci vyhnout se například nepříjemnému hovoru a podobně. Jiné lži ale ublížit mohou. Například zapíraná nevěra nebo vážné lži našim nejbližším mohou mít vážné následky v našich vztazích. Člověk není upřímný v mnoha ohledech, což si uvědomovali již antičtí filozofové, kteří se pravdou a lží zabývali. Pole zájmu nezůstalo opuštěno ani v nynějších časech, kdy na téma lži publikuje řada vědců. My se pokusíme malým dílem připojit a prozkoumat další poznatky k tomuto tématu.

V teoretické části čtenáře seznámíme s tematikou lhaní. Řekneme si, z čeho se lhaní skládá, jak můžeme lež rozlišovat nebo jak se například projevuje v chování člověka. Klamavému chování pak budeme věnovat zvláštní pozornost, jelikož nám může napovědět, jestli nám jiná osoba lže nebo ne. Vědomost toho, jestli s námi člověk jedná upřímně nebo ne, je nadmíru cenná nejen v běžném životě, ale také ve všech profesích, které se s lháři setkávají na denní bázi. Může se jednat o policisty, soudce, právníky, psychology, psychiatry, ale také například o učitele či obchodníky.

Výzkumníci zabývající se lhaním často mezi projevy klamu uvádějí nejrůznější neverbální či verbální projevy. Setkáme se tak s výčtem popsání chování, které nás má k možnému lhaní dovést. V praxi ovšem pozorujeme nejednotnost autorů, jejichž výzkumy si navzájem protiřečí. Někteří mohou tvrdit, že například vyšší četnost pohledů do očí na lež poukazuje, jiní budou tvrdit přesný opak.

Tato práce si klade za cíl vyzorovat ty nejčastější projevy lhaní, které budeme popisovat v teoretické části. V části praktické pak chceme tyto projevy nalézt na vzorku herců, kteří se zúčastnili našeho předešlého výzkumu „*Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory*“. Budeme se soustředit zejména na neverbální a paraverbální projevy. Rádi bychom se také pokusili objevit nějaký nový prvek lhaní, který nebyl autory popsán, nebo mu nebyla věnována dostatečná pozornost.

TEORETICKÁ ČÁST

1 LHANÍ A JEHO TEORETICKÉ UKOTVENÍ

Lhaní je součástí téměř každé mezilidské komunikace. Jak ukazuje výzkum zabývající se každodenním lhaním vedený DePaulovou, lžeme nejméně jednou denně (DePaulo et al., 1996). Tato kapitola pojednává o teoretickém ukotvení lhaní v podobě, v jakém se s ním setkáváme všichni každý den. Lež je důležitou složkou, bez které by byla komunikace v dnešní době poměrně obtížnější (DePaulo et al., 1996).

1.1 Co je to lež a její definice

Bok (1999) definuje lhaní jako úmysl uvést někoho v omyl. Přesvědčit člověka o něčem, čemu my sami nevěříme. Glassová (2014) se svou definicí příliš neliší. Podle ní je lež záměrně podaná nepravdivá informace, která má za úkol oklamat příjemce. Dále poukazuje na fakt, že za lež se může považovat i zatajování některých informací.

Odborník na problematiku lhaní Paul Ekman (1996) rozlišuje dvě základní kritéria, podle kterých můžeme usuzovat o tom, jestli se jedná o lež či nikoliv:

- **Kritérium úmyslu:** znamená, že člověk chce druhé osobě sdělit nepravdivé informace, ačkoli si je vědom jejich nepravdivého charakteru. Obelhaná osoba, která tyto nepravdivé informace reprodukuje, se pak za lháře považovat nemůže, neboť si není vědoma nepravdivosti informace. Podle Ekmana má tedy lhář možnost rozhodnout se, jestli lhát bude a zároveň si je vědom toho, že se jedná o nepravdivou informaci.
- **Kritérium nenaznačení adresátovi, že je obelháván:** Lhář nenaznačí, že sdělovaná informace je nepravdivá. Ekman zmiňuje toto kritérium z toho důvodu, že se můžeme v životě setkat se situacemi, ve kterých se očekává, že bude člověk obelhán. Například vystoupení kouzelníka nebo při pokerové partii je jasné, že budeme klamáni, nicméně kouzelníci ani hráči pokeru nejsou považováni za lháře jako takové.

Mleziva (2000) a Petersonová (1995) dodávají, že se za lež nedá pokládat informace, kterou osoba považuje za pravdivou, ačkoli se jiným může zdát nepravdivá. Můžeme se s tím setkat například v situaci, kdy muž přijde nový potah na pohovku zelenkavý, nicméně žena ho vnímá jako zelený. I když může tato nejednotnost v názoru zapříčinit manželskou rozepří, ani jeden nemůže druhého v takovém případě považovat za lháře, jelikož mají oba svou subjektivní pravdu, která nemůže být považována za lež.

Petersonová pak provedla výzkum zaměřující se na to, kdy lidé budou jisté tvrzení považovat za lež a kdy nikoliv. Participantům byl převyprávěn příběh, kdy dítě vidělo zelené auto. Při dotazu otce, jaké mělo auto barvu, si dítě nesprávně vybavilo, že vidělo žluté auto. 95 % dospělých a 88 % dětí ve věku pěti let nepovažovali dítě z příběhu za lháře. Jak bylo zmíněno výše, pro většinu lidí je při klasifikaci lhaní důležité, jestli byl přítomný záměr podat nepravdivou informaci (Peterson, 1995).

1.2 Druhy lži

Při posuzování, o jakou lež jde, panuje mezi autory jistá neshoda. Mnohdy jde pouze o nejednotnou terminologii, kterou psychologové zabývající se klamáním používají. V následujících podkapitolách budou zmíněny nejčastější dělení lži, které můžeme v současné literatuře nalézt.

1.2.1 Lhaní podle závažnosti

Nejběžnější dělení se zaměřuje na závažnost lži, kterou osoba pronáší. Zde bychom mohli rozlišit **sociální lži** a **vážné lži** (DePaulo et al., 1996; Vrij, 2008b).

Sociální nebo také **prosociální lži** bychom mohli popsat jako způsob lhaní, který napomáhá komunikaci a neublíží obelhané osobě. Osoby používající takové lži se necítí nijak vinny a také nečekají, že by při odhalení byly nějak perzekuovány. Většina takových lží ani není v komunikaci objevena, jelikož její výskyt nenapáchá velké škody. Ani sami obelhaní si nepřijdou klamáni, jestliže zjistí, že jim byla taková lež sdělena. Pro příklad se jedná o lži typu: „v těch šatech nejsi tlustá, miláčku“, „mám se dobře“, „ten dort jsem nesnědl sám“ a podobně (DePaulo et al., 1996).

Vážné lži naopak představují takový druh klamu, který při odhalení ublíží nebo uškodí obelhané osobě. Člověk sdělující takové lži pak často z těchto nepravdivých tvrzení

nějakým způsobem profituje. Často pak takové lži vidíme u podvodů, výslechů, manipulací a jiných nečestných praktik (Vrij, 2008b).

Podobné dělení podle Bryanta (2008) rozlišuje **white lies**, **real lies** a navíc dodává **gray lies**. White lies bychom mohli přirovnat ke zmíněným sociálním lžím. Real lies jsou pak obdobné vážným lžím z předchozího dělení. Gray lies neboli šedé lži můžeme zařadit někam mezi dvě výše zmíněné. Ty můžeme dále dělit na **odůvodněné** a **nejasné**.

Zdali se jedná o nejasnou lež můžeme posoudit z hlediska příjemce a obsahu sdělení. Informace totiž může být lží nebo pravdou v závislosti na jejím příjemci. Pokud například budeme všem lidem bez rozdílu tvrdit, že jsou muži, obelhávali bychom jen ženskou populaci, mužskému zastoupení by pak byla předkládána pravda (Bryant, 2008).

Odůvodněná lež se ve své podstatě příliš neliší od vážných lží, nicméně k takovému klamání dochází, pokud má vážná lež nějaký vyšší, ospravedlnitelný cíl. Například pokud budeme lží krýt našeho kamaráda, jedná se o lhaní, které má za úkol ochránit našeho blízkého člověka. V takovém případě by se jednalo o odůvodněnou lež, která je eticky více diskutabilní, než například real lies týkající se nevěry manžela či manželky (Bryant, 2008).

1.2.2 Lhaní podle míry změněné informace

Dalším zajímavým pohledem na klamání je míra, jakým byla nepravdivá informace pozměněna. Nejčastěji se pak setkáváme s rozdělením na **falzifikaci**, **zkreslení** a **zatajování** (Granhag & Vrij, 2005).

Za falzifikaci bychom považovali naprosté odchýlení od pravdy. V takových případech si veškeré informace lhář sám vymyslí a pravou povahu věcí nebude brát na zřetel (Granhag & Vrij, 2005).

Zkreslení je pak mírnější odklonění od pravdy při zachování hlavních pravdivých informací. Jde o jakési využití pravdy v náš prospěch, kdy skutečné informace mají podpořit a zamaskovat lež, kterou do nich vkládáme. Takový způsob klamání je hůř rozpoznatelný, jelikož vzniká na pravdivém podkladě (Granhag & Vrij, 2005).

Zatajování je pak úmyslné nesdělení informace, která by měla být sdělena. Zde bychom také mohli zařadit zapírání informací, o kterých víme a nechceme je prozradit (Granhag & Vrij, 2005).

1.2.3 Lhaní podle obtížnosti

Dalším způsobem rozlišování lži může být obtížnost obelhání jiného člověka. Tato obtížnost se odvíjí například od toho, jestli má osoba, které lžeme, nepřímé důkazy o skutečné povaze pravdy. Dále najdeme lhaní obtížnější v situacích, pokud už je sama osoba proti lháři zaujatá a podezřívavá. Lhaní je také obtížnější v momentech, kdy si lhář nemůže promyslet a připravit svou verzi pravdy a je nucený odpovídat na nečekaně pokládané otázky okamžitě (Vrij, 2008a).

2 LHANÍ V KOMUNIKACI

I při běžném nezávazném hovoru si lidé lžou. Pozorovaná četnost lhaní se pak výzkum od výzkumu liší. Respondenti účastníci se studie vedené DePaulovou uvedli, že lžou alespoň jednou denně. Skupina studentů participujících ve stejném výzkumu uvádí, že neříkají pravdu dvakrát denně. Dále respondenti uvedli, že lžou alespoň v jednom z pěti rozhovorů (DePaulo et al., 1996). Další výzkum ukázal, že zalžeme přibližně v 26 % interakcí tváří v tvář a až v 37 % telefonních hovorů (Hancock et al., 2004). Někteří lidé pak během desetiminutového rozhovoru zalžou až dvakrát (Hancock et al., 2004). Jak ukazují další výzkumy, lež se liší například s věkem (Jensen et al., 2004), pohlavím (DePaulo et al., 1996), nebo například osobnostními rysy (Baughman et al., 2014; Giammarco et al., 2013; Hart et al., 2020) atd. Tato kapitola nám přiblíží, co všechno nás může ovlivnit při lhaní a jaký to bude mít dopad na samotný způsob podávání lži, její četnost a druh.

2.1 Lhaní a osobnost

Jelikož je osobnost neoddělitelnou složkou každého z nás a při lži hraje významnou roli, seznámíme se s některými studii a jejich výsledky, které nám souvislost osobnostních rysů a lži přiblíží.

2.1.1 Lež a temná triáda

Některé z výzkumů zkoumajících osobnost a lež se zaměřily na osobnostní charakteristiky temné triády (Baughman et al., 2014; Giammarco et al., 2013). Paulhus a Williams (2002) popisují Temnou triádu takto: Triáda obsahuje rysy psychopatie, machiavelismu a narcismu. Psychopatii můžeme definovat podle nižší úrovně empatie, nižšího prožívání strachu, úzkostí nebo stresu. Naopak lidé disponující vyšší hodnotou tohoto rysu jsou oproti jiným více impulsivní či agresivní. Sklony k manipulování s jinými lidmi a jejich využívání pro svůj vlastní prospěch jsou dále typické pro Machiavelismus. To se pak děje nejčastěji při stoupaní po kariérním žebříčku lidí s rysem Machiavelimu. Poslední narcismus se vyznačuje vyššími pocity vlastní grandiozity, pocitem větší atraktivity a nižší sebereflexí (Paulhus & Williams, 2002).

Při sebeposouzení, jak zdatní lháři lidé jsou, se osoby dosahující vysokých skóre Machiavelismu identifikovali jako nejzdatnější. Dále je následovali jedinci s vysokou mírou psychopatie společně s narcisticky orientovanými osobnostmi, a nakonec se jako nejméně zběhlá ve lži identifikovala populace, která tyto rysy nemá zvýšeny vůbec (Giammarco et al., 2013). Také se ukazuje, že rysy Temné triády mají vliv na to, jak často bude člověk lež pronášet. Rys psychopatie je typický pro častější pronášení lží. Stejně tak se u tohoto rysu ukazuje, že se pojí s příjemnými pocity z povedeného klamu. Narcismus je v tomto směru obdobný psychopatii, ovšem korelace mezi tímto rysem a četností společně s prožitkem ze lži je o něco nižší (Baughman et al., 2014).

Lži osob s vysokou mírou Machiavelismu se pojí s větší kognitivní námahou, kterou při lhaní musejí vynakládat. Můžeme z toho vyvozovat, že tito lidé častěji své lži promyšlejí a lžou méně spontánně jako je tomu u lidí s rysy psychopatie a narcismu. (Baughman et al., 2014) Machiavelismus a jeho lži jsou spojeny s budováním prestiže a manipulací jinými lidmi k dosažení úspěchu. Je tedy zřejmé, že lži musejí být sofistikovanější, aby uspěly ve spletité síti intrik, která lháři pomáhá k dosahování jeho úspěchů (Baughman et al., 2014). Oproti běžné populaci pak můžeme u osob s vysokou mírou Machiavelismu pozorovat vyšší počet neprosociálních lží, a naopak nižší počet těch prosociálních. Jejich lži nebývají altruistické, nebo takové, aby zabránily možnému konfliktu (Giammarco et al., 2013).

Výzkum Williamse a jeho kolegů (2010) zkoumal rysy temné triády u žáků, kteří podvádějí ve škole. Nejvýrazněji s podváděním koreluje rys psychopatie oproti machiavelismu a narcismu. Můžeme se domnívat, že je to způsobeno faktem, že lidé disponující rysy Machiavelismu nejsou tak impulzivní jako lidé s rysy psychopatie a častěji přemýšlí nad možnými důsledky a rizikem podvádění, takže buď nepodvádějí vůbec, nebo je jejich podvádění natolik sofistikované, že se nedají tak snadno chytit jako jejich kolegové (Williams et al., 2010). Narcismus je pak ze všech tří rysů nejméně výrazný u osob, které se ve škole dopouštějí nějaké formy podvádění. Narcistické chování je totiž spjata s pozitivní sebe prezentací, která by v případě odhalení podvodu mohla být narušena. Podvádění narcisticky orientovaných jedinců je pak zdůvodněno překryvem zbylých dvou rysů temné triády (Williams et al., 2010).

2.1.2 NEO Big Five

V dotazníku Neo Big Five a Temné triády bychom si mohli všimnout některých souvislostí, které se s tématem lhaní pojím. Záporná korelace psychopatie Temné triády a neuroticismu

Velké pětky nám naznačuje, že lidé skórující na škále neuroticismu nízko, budou lhát méně než lidé skórující vysoko (Baughman et al., 2014). Dále bychom mohli nalézt podobnost mezi psychopatií a narcismem Temné triády a otevřeností a extravertí Velké Pětky (Baughman et al., 2014). Lidé s vysokou otevřeností a extravertí a zároveň nízkými hodnotami neuroticismu a svědomitosti pak budou častěji inklinovat ke lži, je-li to třeba (Baughman et al., 2014).

2.1.3 Gender a lež

V řadě výzkumů se rozdíly ve lži mezi jednotlivými pohlavími liší. Tato kapitola shrne některé tyto výzkumy a přiblíží čtenáři rozdíl mezi mužskou a ženskou lží.

Childs (2012) uvádí, že nenašel statisticky významný rozdíl v počtu pronesených lží, který by rozlišoval mužskou a ženskou lež. Můžeme však říct, že se liší druh a důvod lží, které pronáší. Jestliže se sejde skupina žen, lžou tak, aby neublížily citům některé z nich. Lžou také proto, aby se další ženy cítily lépe. Ženy pak lžou častěji o jiných lidech než je tomu u mužů (DePaulo et al., 1996; Childs, 2012).

Muži mezi sebou pak lžou častěji o sobě samých a svých dosažených úspěších, aby působili jako schopnější. Lžou pak také často o své kariéře nebo rodině a obecně se je jejich lži snaží postavit do lepšího světla před okolními lidmi (DePaulo et al., 1996).

Pokud se ovšem sejde muž a žena, druh jejich lži se v zásadě neliší. Nejspíše se tento fakt objevuje už v dětství, kdy obě pohlaví tvoří své chlapecké a holčičí světy, které podléhají svým normám a ve kterých jsou znatelné rozdíly v komunikaci a přístupu k ní (DePaulo et al., 1996).

Lež mezi pohlavími se může lišit, pokud je s jejím úspěchem spojena finanční odměna. Ve studii zkoumající, jestli budou respondenti lhát při možném vyšším zisku, byli muži ochotni lhát častěji než ženy (Dreber & Johannesson, 2008). Dřívější studie, která měla stejný výzkumný design, ovšem odměna spojená se lží byla menší, neukázala rozdíl v četnosti lží mužů a žen (Gneezy, 2005). Tento rozdíl můžeme přisoudit genderovým rozdílům mezi muži a ženami, kdy jsou ženy altruističtější a méně soupeřivé než muži (Gneezy et al., 2003).

2.2 Emoční a sociální inteligence

Podle Nakonečného (2000) je emoční inteligence schopnost monitorovat vlastní emoce, emoce druhých a také schopnost adekvátně emoce vyjadřovat, případně je kontrolovat. Lidé, kteří jsou dobří v maskování vlastních emocí, dokážou emoce druhých snáze rozeznat (Porter et al., 2011). Můžeme tak předpokládat, že díky jejich schopnosti maskovat projevy emocí budou také úspěšnějšími lháři. Vysoká hodnota emoční inteligence také umožňuje jejich předstírané emoce udržet konzistentní delší dobu, a tak je činí hůře odhalitelnými. Nicméně i u takových lidí občas dochází k úniku pravých emocí, které je mohou prozradit (Porter et al., 2011).

Sociální inteligence se od emoční liší tím, že se vztahuje pouze na interpersonální komponenty a nijak neovlivňuje vnímání vlastních pocitů. Jedná například o schopnost percepce psychických stavů jiných lidí, rozpoznávání sociálních pravidel ve společnosti, schopnost adaptace a podobně (Kosmitzki & John, 1993). Lidé, kteří se dokáží dobře chovat na veřejnosti, adekvátně regulují svůj verbální projev podle vhodné situace a umí se dobře prezentovat, působí častěji jako pravdomluvní, i když zrovna lžou (Riggio et al., 1987). Chamrád (2019) pak ve své práci uvádí možný vztah mezi schopností rozpoznat lež a sociálními dovednostmi. Ve své práci prováděné se vzorkem vysokoškolských studentů odhalil pozitivní korelaci mezi sociálními dovednostmi a schopností rozpoznat lež na videozáznamu (Chamrád, 2019).

2.3 Attachment

Druhy a četnost lží se projevují také v závislosti na našem attachmentu (Gillath et al., 2010; Jang et al., 2002). Bowlby vytvořil a rozpracoval teorii attachmentu (citové vazby), která v závislosti na druhu utváří naše vztahy s dalšími lidmi. Attachment vzniká v dětství nejčastěji skrze vztah k nejbližší osobě, kterou bývá matka, ale také to může být kdokoli jiný. Různé typy vazby pak charakterizují různé druhy vztahů, které tvoříme vůči ostatním a také vůči sobě. Rozlišujeme *jistý typ citové vazby*, *nadměrně zaujatý typ vazby (úzkostný)*, *distančně vyhýbavý typ vazby* a *bázně vyhybavý typ vazby* (Mynaříková, 2017).

2.3.1 Jistý typ citové vazby

Při utváření tohoto typu vazby se děti nebrání tělesnému kontaktu s rodičem, kontakt vnímají jako bezpečný a příjemný. Při odloučení rodiče mohou být takové děti úzkostné, smutné a nejisté, ale po návratu blízké osoby se jejich nálada opět vrátí do normálu (Jang et al., 2002).

Lži lidí s jistou citovou vazbou bývají zejména prosociální. Ve vztazích se takoví lidé snaží lhat co nejméně a problémy řeší diskusí (Jang et al., 2002). Obecně se takoví lidé snaží s ostatními vycházet a nevyhledávají s dalšími konflikty, a proto i při odhalení lži někoho dalšího se snaží vše řešit s klidem a diskusí (Jang et al., 2002).

2.3.2 Nadměrné zaujatý typ vazby

Tato vazba je typická pro svou úzkostnost, kterou dítě pociťuje vůči ostatním, ale také ji vnímá vůči sobě. Dítě je úzkostné i při přítomnosti rodičů a jeho emoční rozpoložení se častěji mění, než je tomu u jistého typu vazby. V dospělosti má člověk strach ze vztahů s ostatními, které vnímá jako hrozbu, která by mu mohla uškodit, a tak se už od začátku drží víc zpátky (Mikulincer & Shaver, 2007).

Lidé s tímto typem vazby při lhaní prožívají opět velkou míru úzkosti, která přetrvává i dlouho poté, co byla jejich lež pronesena, a to ať už dojde k jejímu odhalení či nikoli (Mynaříková, 2017). I přes závislost na druhých se tito lidé hodnotí kladně, sebevědomě a před svými partnery či partnerkami až přehnaně vyzdvihují své přednosti. Z toho důvodu u nich nalezneme lži týkající se zejména jejich vlastností, které se snaží přikrášlit (Mynaříková, 2017). Pokud se naopak lidé se zaujatým typem vazby dostanou do pozice obelhávaného, častěji lež odhalí (Ein-Dor et al., 2017). Je to z toho důvodu, že lidé se zaujatým typem attachmentu jsou pozornější k emocím a chování jiných osob. Ukazuje se, že jejich lhaní je skrytější a jejich odhalování lží přesnější, než u jiných osob. To pak platí jak v případech odhalení nebo skrytí blafování v karetní hře, tak i v soukromém životě, kdy jsou tito lidé častěji schopni odhalit nebo zakrýt například nevěru (Ein-Dor et al., 2017).

2.3.3 Distancovaně vyhýbavý typ

Tato vazba je typická pro děti, jejichž rodiče vůči nim neměli příliš vřelé emoce a spíše své děti ignorovali. Děti se stejným nezaujatým způsobem naučily reagovat na ně a v pozdějších fázích života si takový vztah vůči druhým udrželi. Důvěrné a intimní vztahy raději

nevyhledávají, případně jsou v nich zaangažováni jen povrchově, kdy nechají na partnerovi, aby na vztahu pracoval (Mynaříková, 2017).

Jelikož se jedná o vyhýbavý typ, který se už ze své podstaty vyhýbá blízkým kontaktům, lidé s tímto attachmentem nelžou příliš často, protože zkrátka nemají komu lhát (Jang et al., 2002). Takové chování můžeme nalézt i ve způsobu klamání druhých, kdy se člověk s distancovaně vyhýbavou vazbou snaží pomocí lži vyhnout nepříjemným situacím. Navíc se lidé vyhýbavé vazby nesnaží příliš komunikovat se svým partnerem, což bývá pro odhalení lži ještě větším problémem, se kterým se v partneri těchto lhářů hůř vyrovnávají (Jang et al., 2002).

2.3.4 Bázlivě vyhýbavý typ

V dětství se tento typ vyznačuje chaotickým a velice proměnlivým způsobem chování při odloučení a také při návratu rodiče. Může se jednat o intenzivní potřebu být s matkou a vzápětí odpor vůči ní. Přítomny mohou být také bizarní pohyby a chování obecně, které se postupem času promění v akceptovatelnější chování (Mynaříková, 2017).

Ve vztahu k druhým nicméně tyto ambivalentní vztahy přetrvávají a ve lži, která je velice častá, se projevují tak, že bázlivě vyhýbavý člověk klame, aby si udržel vztahy, které vlastně ani nechce. Můžeme říct, že takoví lidé lžou velice často z nejrůznějších a mnohdy neopodstatněných důvodů (Mynaříková, 2017).

2.4 Patologičtí lháři, psychopatie a poruchy osobnosti

Patologické lhaní bývá autory také často označováno termínem pseudologia fantastica (bájná lhavost). Patologické lhaní můžeme od běžného odlišit tak, že patologická lež nevede v konverzaci k získání výhody, ba naopak může vést ještě k větším problémům, než je sdělení pravdy (Dike et al., 2006; Frierson & Joshi, 2017). Člověk má nutkavou, kompulzivní potřebu lhaní pronést a tato potřeba se neustále opakuje. Lhaní pak bývá provázeno celým životem patologického lháře a do jisté míry se stane jeho realitou, kterou navenek prezentuje ostatním. Tato realita je sestavena z mnoha lží, které člověk denně používá. Při konfrontaci lháře s fakty, které jeho tvrzení vyvrací, je lhář schopný uznat, že se jeho sdělení nezakládá na pravdě. (Frierson & Joshi, 2017).

Kromě zde popsaného patologického lháře, který lže ze zvyku a bez zjevného důvodu, můžeme mezi námi pozorovat lháře, který se snaží prolhat prakticky k čemukoliv,

co mu přinese nějaký užitek nebo benefit. Tito lidé klamou bez ohledu na to, komu svou lež sdělují a jaká to nese rizika. Tento druh lži je typický pro psychopatii a některé poruchy osobnosti (Dike et al., 2005).

Psychopatie je staré označení pro poruchu osobnosti, ale někteří autoři s tímto pojmem doposud pracují (Honzák & Honzák, 2018) a psychopatii vnímají jako poruchu charakterizovanou absencí strachu, což má za následek časté chování antisociálního charakteru, které může být pro lidi s psychopatií také typické stejně jako častá lež (Hare et al., 1989). Oproti patologickým lhářům lžou lidé s psychopatií za účelem zisku a při konfrontaci s realitou jim příliš nezáleží na jejich prozrazení. Lež osob s psychopatií je těžko rozpoznatelná i z toho důvodu, že neprojevují žádné známky chování, které by na lež mohly poukazovat. Při odhalení jen změni téma hovoru tak, aby nedocházelo k další konfrontaci (Hare et al., 1989).

Vyšší četnost lži pozorujeme také u disociální poruchy osobnosti, kdy tito lidé lžou za ziskem osobního profitu (Weston & Dalby, 1991). Lež je u těchto lidí vytvářena sekundárně díky egocentrickému jednání, které je pro disociální poruchu typické (Dike et al., 2005). Oproti tomu osoby s histriónskou a narcistickou poruchou osobnosti lžou častěji za účelem vlastního zviditelnění (Dike et al., 2005).

2.5 Lhaní u dětí a dospívajících

První lži můžeme zaznamenat už mezi druhým a třetím rokem života. V tomto věku už děti dokážou produkovat první nepravdivá tvrzení. Nicméně nevíme, jestli se jedná o lhaní v rámci hry nebo o lež s úmyslem oklamat druhého či jestli nevyslovují lež jako svou nějakou nesplněnou tužbu. S počátkem čtvrtého roku děti začínají chápat a rozumět, že je občas výhodné, když dospělý nezná pravdu. Od sedmi let pak začínají být lži sofistikovanější a obtížnější na rozeznání. Děti v tomto věku dokáží lež vytvořit a v čase ji opakovat, aby nedošlo k jejich zpětnému odhalení (Talwar & Lee, 2008).

Další studie ukazuje, že jsou děti schopny prosociálních lží, aby neublížili druhé osobě. Ve výzkumu Talwarové a jejího týmu (2007) objevili výskyt prosociálních lží u dětí ve věku od tří do sedmi let, které dostaly nevhodný dárek.

Stejný výzkum tvrdí, že prosociální chování a zejména lež se u dětí vyvíjí nejspíše působením rodičů, kteří je učí, že se například některé věci nehodí říkat, protože by druhým

mohly ublížit. Děti, které rodiči nejsou napomínány za jejich nevhodné výroky, budou častěji na prosociální lži zapomínat a budou v rozhovoru upřímnější (Talwar et al., 2007).

Největší rozvoj prosociálních lží přichází s nástupem dětí do školy, kdy mají na dětskou lež vliv také učitelé a děti se učí adekvátně chovat ve skupině, která klade větší důraz na disciplinovanost než skupina dětí ve školce. V takovém případě je schopno prosociální lež pozorovat až u 84 % dětí. Děti ve věku 3 – 5 let pak říkají prosociální lži v 72 % případů (Talwar et al., 2007).

Děti upravují své verbální a neverbální chování tak, aby nedošlo k jejich odhalení. Při obdržení nevhodného dárku před ostatními maskují své emoce více, než pokud jsou o samotě (Cole, 1986; Talwar et al., 2007). Ovšem takováto činnost je pro ně poměrně náročná a k maskování neverbální složky projevu tak dochází mnohdy nápadně, což děti prozradí (Talwar et al., 2007).

Pro děti jsou typické dětské konfabulace. Jedná se o přirozené smyšlenky, kterými si dítě kompenzuje ještě nevyzrálé kognitivní procesy. S vývojem dítěte se konfabulace dále ztrácejí a později se stávají patologickými. U dětí tyto konfabulace nemůžeme považovat za lež jako takovou, jelikož jsou přirozenou součástí dětského světa a růstu (Thorová, 2015).

3 PROJEVY LŽI

V předchozím oddíle jsme čtenáře seznámili s tím, jací lidé lžou a jaké jsou jejich motivy. V nynější kapitole představíme, jak taková lež vypadá, z čeho se skládá a jak ji ostatní lidé dokážou vnímat nebo produkovat.

3.1 Složky lži

Lhaní je poměrně složitá aktivita, která se skládá z několika komponent, na kterých závisí její úspěšnost. Lhář se snaží říkat ty správné věty, projevovat přitom adekvátní emoce, a navíc se do toho všeho nesmí zamotat. Přitom se neustále kontroluje, aby nebyl nápadný, ale také pozoruje reakce svého komunikačního partnera a pozoruje na něm, jestli obelhaný nepojal podezření, že mu není říkána pravda.

3.1.1 Kognitivní složka

Tvorba lživých tvrzení je náročnější na kognitivní aparát člověka (Verschuere et al., 2011). Ten se musí soustředit na pravdivé tvrzení, které přetváří v nepravdivé, které dává smysl a zapadá do již sdělených souvislostí. V rozhovoru to můžeme pozorovat například v latenci při lživých odpovědích, které musí lhář nejdříve vymyslet a tím zvýšit nároky na kognitivní aparát (Vrij, 2008a). Aby si pak tato složka s délkou odpovědi pomohla a také aby nedošlo k nechtěnému přeroknutí, najdeme ve lživé výpovědi menší počet slov než u výpovědi pravdivé (DePaulo et al., 2003).

Kognitivní nároky jsou také kladeny na paměť (Blandón-Gitlin et al., 2014) a to tak, že si vymyšlenou lež musíme pamatovat a v čase ji dle potřeby reprodukovat tak, jak jsme si ji vytvořili a zároveň v této lži neudělat chybu, která by mohla vzbudit podezření či dokonce celou lež prozradit (Mynaříková, 2015).

Při častém lhaní pak můžeme tuto složku vytrénovat tak, že například čas potřebný k vymyšlení lži v našem projevu nebude tak zjevný (Hu et al., 2012). Člověk se také dokáže naučit vymýšlet složitější mentální rámce, ve kterých nemusí být lež znatelná. Stejně tak se může dorovnat počet používaných slov apod. Nejlépe se pak nacvičí schopnost minimalizovat možné přeroknutí, které vedou k odhalení lži (Verschuere et al., 2011).

3.1.2 Emocionální složka

Druhou důležitou složkou jsou naše emoce, které u lhaní cítíme a také projevujeme (Ekman, 2015). Emoce samy mají své tři nebo čtyři komponenty v závislosti na pohledu konkrétních autorů (Plháková, 2004).

Plháková (2004) ve své knize popisuje následující složky emocí: První je **fenomenologická komponenta**. Jedná se o spojení s kladnými či zápornými prožitky, čímž se liší od ostatních mentálních stavů. Další je komponenta pozorovatelného **chování**, která se vyznačuje typickými výrazy tváře a držení těla při prožívání konkrétních emocí. **Fyziologické změny** jsou dalším dílem emocí. Za prožíváním konkrétních emocí stojí kupříkladu produkce různých hormonů a excitace autonomního nervového systému. Poslední komponentou je **podnětová situace**, která emoci vyvolává. Ta se může u jednotlivých lidí lišit vzhledem k předešlým zkušenostem s prožitou situací (Plháková, 2004).

Při lhaní se snaží člověk emoce neadekvátní pro situaci nebo sdělovaný obsah skrývat nebo naopak tvořit emoce takové, které podpoří jeho klam (Ekman, 2015). Při snaze emoci skrýt nebo „překrýt“ jinou se může pravá emoce objevit na 1/25 až 1/5 sekundy ve výrazu obličeje. Ekman (2015) takovéto pravé emoce nazývá mikrovýrazy a příkládá jim nemalou důležitost při rozpoznávání lži. Takovýto výraz můžeme dle autora najít u většiny lidí, kteří se snaží zamaskovat svou emoci jinou a v průběhu hovoru může znovu k expresi mikrovýrazu dojít. Jako protiklad uvádí Ekman (2015) makrovýraz, což je emoce, kterou v obličeji vyjadřujeme delší dobu a jde buď o emoci skutečně prožívanou nebo o tu, která maskuje emoci skutečnou (Ekman, 2015).

Z univerzálních emocí můžeme jako mikrovýraz pozorovat strach. Není to překvapivé, jelikož při lži máme často strach, že budeme odhaleni a snažíme se tak tuto emoci, která by mohla o našem lhaní napovědět, zakrýt. Strach je pak o to větší, hrozí-li nám za odhalení velký trest, případně pokud bychom v případě našeho úspěchu dostali za lež velkou odměnu (Ekman, 1988). Intenzivní strach pak nepocítují lidé, kterým už nějaká taková závažná lež prošla, případně pokud jsou zvyklí lhát často nebo mají svou lež předpřipravenou (Porter & ten Brinke, 2008).

Další emoci je vina, jelikož se člověk při lhaní může cítit špatně z provádění společensky neakceptovaného chování (Bryant, 2008). Míra viny závisí na morálních zásadách a svědomí lháře. Často je prožívána v situacích, kdy je společensky vyžadována

upřímnost nebo pokud je obelhávaným blízký člověk, na kterém nám záleží. Vinu příliš nepocítují ti, kteří věří ve vyšší význam své lži, která má v důsledku dobré úmysly a používají například výše zmíněné šedé lži (Bryant, 2008).

V některých případech můžeme mezi prožívanými emocemi nalézt i radost (Ekman, 2001). To se stává v případech lidí, kteří lžou pro zábavu nebo je klamáni jiných nijak netíží, případně se díky lži dostali z nepříjemné situace (Mynaříková, 2015).

3.1.3 Behaviorální složka

Neodmyslitelnou složkou lži je naše chování, které lhaní doprovází. Mluvčí se během klamáni snaží chovat co nejpřirozeněji, aby nedošlo k jeho odhalení, a tak maskuje například projevy nervozity co nejuvolnějším chováním (DePaulo et al., 2003). Jak bylo uvedeno v předešlé kapitole, člověk se snaží zakrýt nebo přizpůsobit svou obličejovou expresi co nejvíce situaci, která zapadá do kontextu a zakryje lež či nevzbudí podezření (DePaulo et al., 2003).

Naše hrané chování, které zakrývá lež není ovšem nikdy takové, jaké by bylo, kdybychom doopravdy nelhali. Člověk si toho je alespoň částečně vědom, a proto se snaží redukovat četnost svých pohybů do takové míry, kdy uzná za vhodné, že se chová nenápadně (DePaulo et al., 2003). Také si můžeme povšimnout plochého a nezaujatého projevu lháře, který může být způsobený nezájmem o téma, které je předmětem klamu (Buller & Burgoon, 1996; DePaulo et al., 1988).

Prožívané emoce ovlivňují také slova, která při lži volíme. Při pocitech strachu nebo viny volí lhář více negativně zabarvených slov ve svém projevu. Snaží se od tématu distancovat a namísto „já“ používá „kdokoliv“, „nikdo“, „žádný“ a podobně (Mynaříková, 2015). V řeči lháři produkují méně slov ve větách. Řeč je málo rozmanitá a dochází k opakování již řečeného. Při reprodukci pravdy totiž člověk pokaždé uchopí pravdu jinak, přidá detaily a neobává se z možného přeroknutí (Mynaříková, 2015).

3.2 Jak je lež kódována v projevu člověka

Jak jsme zmínili výše, lež se skládá z kognice (Vrij et al., 2017), kterou zapojujeme při vymýšlení nejuvěrohodnější verze pravdy, emocí (Ekman, 2001), které nás lhaním provázejí, a chováním (Mynaříková, 2015), které se snažíme naší verzi pravdy přizpůsobit. Právě

chováním se budeme zabývat v následujících kapitolách. Jednoduše můžeme behaviorální složku rozdělit na neverbální, paraverbální a verbální (Mynaříková, 2015).

Je nezbytné podotknout, že zde zmiňované projevy lži nemusí ve skutečnosti lež znamenat. Všechny tyto informace musíme vnímat v širším kontextu a také brát v úvahu experimentální povahu zde citovaných výzkumů, které s danými objevy přišly.

3.2.1 Verbální projevy lži

Pokud posloucháme projev mluvčího bez sledování jeho pohybů těla, případně pokud se musíme s dotyčným bavit skrze telefon, spousta informací vedoucích k možné lži nám unikne, protože v takovém případě nejsme schopni pozorovat celý projev lháře, který je k odhalení důležitý (Vrij, 2008b).

Některé lži mohou ve srovnání s pravdou postrádat ve vyprávění mnoho detailů (DePaulo et al., 2003). V jiných případech mohou naopak být pestré na nejrůznější detaily. Při reprodukci ovšem detaily zůstávají stejné (Porter et al., 2000). Při sdělování pravdy je běžné, že člověk přidává informace o události, které s ní přímo nesouvisí a jsou jakousi odbočkou od předmětu sdělení. Pravdomluvní lidé také častěji uznávají, že si zkrátka některé detaily nepamatují, což lháři nedělají (Porter et al., 2000). Lidé při sdělování pravdy navíc působí jistěji, než lháři (DePaulo et al., 2003).

Lháři se také příliš neztotožňují se svou lží, což se velice často projevuje při volbě slov, která mají za úkol distancovat lháře od sdělovaného tématu (Hauch et al., 2015). Dochází k tomu často skrze volení nejrůznějších zájmen a také při používání druhé a třetí osoby častěji, než je běžné (Hauch et al., 2015). Při lži lidé častěji sdělují negativně zbarvená slova oproti pozitivním a popírají obvinění ze lži nebo viny (Hauch et al., 2015).

Pokud bychom pojali podezření a chtěli se o věrohodnosti sdělované informace nebo příběhu přesvědčit, můžeme se na něj například ptát od konce k začátku. V takovém případě je pro lháře náročnější vymyslet celou lež naruby a častěji se pak do ní zamotá (Sternglanz et al., 2019).

3.2.2 Neverbální projevy lži

Neverbální projevy můžeme rozdělit zejména na gesta a mimickou expresi (Mynaříková, 2015). Obě tyto složky spolu navzájem souvisí a na maskování lži se podílejí. Expresie emocí

skrze obličej jsme zmínili v řádcích výše. Zde si toto téma pro pořádek připomeneme a doplníme gesty, jejich dělením a případným držením těla, které na lež může poukazovat.

Již jsme zmiňovali mikrovýraz neboli krátký projev emocí v obličejí, který trvá necelou vteřinu a prozrazuje to, co člověk doopravdy prožívá. Ten je maskován makrovýrazem, který má za úkol vyvolat dojem zdánlivě prožívané emoce, například při předstírání radosti z obdrženého dárku, nebo má zamaskovat emoci, kterou prozradit nechceme (Ekman, 2015). Při simulování nepocitovaných emocí pak jednodušší prezentovat veselé emoce spíše než ty negativní (ten Brinke et al., 2012).

Mezi mikrovýrazy můžeme nalézt základní emoce, které jsme si už zmínili v předchozích kapitolách. Z těch je obecně nejtěžší skrýt emoci hněvu, dále strachu, ale také pozitivní emoce, jako je radost (Sporer & Schwandt, 2007). Čím je prožívaná emoce silnější, tím obtížnější je ji skrýt. Případně se můžeme setkat se situací, kdy se prožívanou emoci, jako je například intenzivní strach, snažíme maskovat emoci falešnou, jako by mohl být v tomto případě smích (ten Brinke et al., 2012). I přes to pak může docházet k úniku pravé emoce a k následnému překrývání obou emocí ve výrazu obličejí. Místem, kde může k takovému prozrazení dojít, je pak horní část obličejí, kterou mají lháři méně pod kontrolou (ten Brinke et al., 2012).

Odhlédneme-li od projevů emocí, které v obličejí pozorujeme, můžeme nalézt ještě další znaky, které by mohly o klamání napovídat. Při maskování výrazu si můžeme povšimnout asymetričnosti, která je v obličejí znatelná (Ekman, 2001). Exprese je zřejmější na jedné polovině obličejí více než na druhé (Ekman, 2001). Výraz lháře pak trvá také delší dobu oproti pravdivému výrazu, jelikož se chce lhář ujistit, že si jeho nepravého výrazu obelhávaný všiml (Ekman, 2001). Takové výrazy pak bývají navíc špatně zasazeny do kontextu sdělení a jejich načasování nemusí odpovídat skutečnému momentu, kdy se má emoce projevit (Ekman, 2001).

Z gest a pohybů těla můžeme také pozorovat projevy, které na lež poukazují. Gesta jako taková můžeme rozdělit do čtyř kategorií, kdy lež ovlivňuje každou kategorii jiným způsobem. Mezi tyto základní dělení patří (DeVito, 2008; Ekman, 2001): **emblémy**, **ilustrátory**, **manipulátory** a **regulátory**. V následujících odstavcích si tyto druhy gest přiblížíme.

Emblémy nebo také „gesta“¹ jsou kulturně podmíněné projevy, jak je všichni známe. Jedná se například o kývání hlavou na znamení souhlasu nebo mávání rukou na pozdrav (DeVito, 2008). Tento druh gest nahrazuje slova, a proto se stejně jako u verbálního projevu může stát, že toto gesto zvolí lhář v nesprávný moment a dojde k takzvanému emblematickému uklouznutí (*emblematic slip*) (Ekman, 2001). Gesto je tak z části nebo v celé své podobě zvoleno v moment, kdy to není vhodné. Znakem emblematického uklouznutí může být také provedení gesta pouze jednou stranou těla (Ekman, 2001).

Ilustrátory jsou naučená subjektivní gesta, která mají za úkol zdůraznit nebo pomoci vyjádřit námi sdělený obsah. Subjektivní je také frekvence využívání těchto gest (DeVito, 2008). Při lži jich pak můžeme zaznamenat méně v závislosti na konkrétním lháři, který je zatížen kognitivní náročností lži a není tak schopný se soustředit na tvoření ilustrátorů (Ekman, 2001).

Manipulátory jsou gesta, která jak už název napovídá manipulují svým vlastním tělem. Jedná se o pohyby například rukou, které se navzájem mnou, třou si zátylek, škrábou se na hlavě a podobně. Může to být ovšem také přivírání víček, přešlapování, olizování si koutků rtů a podobně (DeVito, 2008). Většina laických odhalovačů pravdy a lži považuje tyto gesta za klíčové k dopadení lháře. Nicméně jsou tato gesta tak individuální a vyskytují se tak různě, že z nich nemůžeme o lhaní příliš usuzovat. Obecně manipulátory slouží k uvolnění napětí, takže se jejich četnost může při diskomfortu zvýšit, ale také může dojít k jejich vymizení (Ekman, 2001).

Regulátory vyjadřují konverzační vztah k člověku, se kterým je veden rozhovor. Jedná se o gesta naznačující, kdy má protějšek mluvit, mlčet nebo například změnit tempo řeči (DeVito, 2008). Role těchto gest bude při lži nejspíše jiného charakteru, než je tomu u předešlých gest. Regulátory budou sloužit lháři k reflexi toho, jestli je jím sdělovaná lež přijímána. Skrze regulátory klamané osoby si tak lhář ověří, jestli doposud působí důvěryhodně (Ekman, 2001).

3.2.3 Paraverbální projevy lži

Poslední součástí komunikace tváří v tvář je paraverbální část, která označuje něco mezi slovy a gesty. Jde o pauzy v řeči, tón hlasu, nebo jeho rychlost (Hartl & Hartlová, 2010).

¹ DeVito používá označení „gesta“ pro „emblémy“.

Při pozorování paraverbálních projevů můžeme narazit na delší pauzy v řeči a také v odpovědích na sdělenou otázku (Sporer & Schwandt, 2006). Je-li položena otázka, na kterou člověk nechce odpovědět pravdivě, musí nejdříve vymyslet svou verzi pravdy, což mu zabírá čas, jak již bylo zmíněno výše (Vrij, 2008a). Pokud by člověk měl lež připravenou, takovéto pauzy bychom v jeho projevu neodhalili (Sporer & Schwandt, 2006). Obdobně je tomu i u počtu pronesených slov a rychlosti sdělení. Při připravené lži je počet slov vyšší a sdělení bývá proneseno rychleji, než je tomu u nepřipravených lží (Sporer & Schwandt, 2006). S připraveností souvisí také četnost přerázků, které jsou nižší, pokud máme čas si lež dopředu promyslet (Sporer & Schwandt, 2006).

Mezi paraverbální vodítka patří také výška hlasu lháře, která je vyšší zejména v momentech, kdy je odhalení lži perzekuováno (Zuckerman et al., 1981). Pokud si ovšem opět lež připravíme dopředu, výška hlasu zůstane stejná jako při sdělování pravdy. Příprava nejspíše sníží vzrušení, které pak není tak výrazné (Sporer & Schwandt, 2006).

Pokud člověk lže často, emocionální složka není tak silná a kognitivní náročnost není velká, jako u lidí, kteří lžou zřídka. To se obecně projeví ve lži, která pak působí více jako pravda (Verschuere et al., 2011).

3.3 Odhalování lži muži, ženami a dětmi

Než se dostaneme k odhalování lži zločinců policií a jinými složkami spravedlnosti, přiblížíme si, jak jsou na tom obyčejní lidé, kteří nemají s lhářmi takového rozsahu tolik zkušeností. Na téma rozpoznání lži v běžné populaci proběhlo několik výzkumů (Aamodt & Custer, 2006; Zuckerman et al., 1981). Žádný z nich ovšem nenašel žádnou významnou vlastnost, která by napomáhala odhalovat lež jako takovou. Rozpoznávání pravdy se alespoň v experimentálních podmínkách blíží spíše náhodě než skutečné úspěšnosti (Bond & DePaulo, 2008).

Svou „úspěšností“ při odhalování lži si jsou jistější spíše muži než ženy, i když je jejich odhalovací schopnost stejná (Patterson et al., 2001). Zajímavé je, že čím si je člověk jistější svými detektivními schopnostmi, tím častěji usuzuje na pravdivou odpověď mluvčího bez ohledu na její správnost (McCornack & Parks, 1986). Také je přikládána větší pravdomluvnost člověku, kterého dobře známe, jelikož čekáme, že k nám přátelé budou upřímnější (McCornack & Parks, 1986). Jistotu ve své schopnosti odhalit lež nabývají lidé

častěji, pokud pozorují pravdivé chování, ovšem úspěšnost při odhalování se stále blíží náhodě (DePaulo & Morris, 2004).

Ani při porovnání policistů a lidí z širší veřejnosti nenajdeme signifikantnější rozdíly v rozeznávání lži. Opět by se jednalo spíše o hádání než určování pravdy. Mezi samotnými příslušníky policie pak nehrají roli ani roky zkušeností, které za dobu výkonu práce nasbírali (Aamodt & Custer, 2006).

Mohlo by nás napadnout, že budou alespoň dospělí lidé úspěšnější při odhalování lži dětí. Výzkumy ovšem překvapivě nenašly žádný zásadní rozdíl při odhalování lži dospělých a dětí (Gongola et al., 2017).

O'Sullivan a Ekman (2004) ve svém výzkumu objevili malý vzorek lidí, kteří byli schopni odhalit lháře se značnou přesností. Tyto osoby pak nazvali „*lie detection wizards*“. Bond (2008) v dalším výzkumu objevil dva jedince, kteří byli při rozpoznávání úspěšní v 80 % případů. Můžeme tak usuzovat, že v populaci žije opravdu malý vzorek lidí, který je v rozlišování úspěšnější nehledě na pohlaví, věk nebo některé osobnostní rysy.

Na existenci těchto *wizardů* kriticky nahlíží výzkum Roulina a Ternesové (2019). Autoři zmiňují, že Ekman a O'Sullivanová spojují schopnost rozpoznávat lež s vysokou úspěšností s emoční inteligencí, která je pro *wizardy* taktéž vysoká. Výzkumně se proto rozhodli ověřit, jestli hraje emoční inteligence roli při odhalování lži. Emoční inteligenci zkoumali jako schopnost a také jako osobnostní rys. V ani jednom případě jejich výsledky nepodpořily tvrzení, že by někteří lidé byli schopni na základě vyšší emoční inteligence rozpoznávat lež s vyšší úspěšností. Autoři (Roulin & Ternes, 2019) poukazují na fakt, že lidé s vyšší EI pečlivěji pozorují neverbální chování lháře, což ovšem nevede k jeho úspěšnému odhalení.

Už dříve se snažili existenci lidí s velkou úspěšností při odhalování lži najít Bond a DePaulová (2008), ovšem ani jejich rozsáhlá metaanalýza nepotvrdila, že takoví lidé skutečně existují.

K odhalení lháře může možná přispět zmiňovaný attachment. Lidé s nadměrně zaujatým attachmentem mohou být zdatnější lháři než ostatní, dokážou ovšem díky pocíťované nejistotě vůči ostatním spíš odhalit jejich záměr a podezřelé chování (Ein-Dor et al., 2017). Stejně tak rys emoční inteligence pomáhá člověku lépe rozeznávat emoce jiných, i když se je někdo snaží zakrýt (Roulin & Ternes, 2019). Jak jsme uvedli v předchozím

odstavci, schopnost pozorovat emoce člověka nemusí nutně vést k odhalení lži. Tato zjištění jsou ovšem omezena na experimentální podmínky, ve kterých byly uskutečněny.

3.4 Čeho si lidé při lži všímají a co nevidí

Z předchozí kapitoly víme, že přílišné rozdíly v rozpoznávání pravdy nejsou. Je možné, že se lidé zkrátka soustředí na špatná vodítka lži, která si pak interpretují nesprávným způsobem. Mezi asi nejčastější laické představy o podobě lži je vyhýbavý pohled lháře (Hartwig & Bond, 2011). Vyhýbavý pohled se přitom ve výzkumech jeví jako slabé vodítko ke lži (Hartwig & Bond, 2011). Pokud se lidé snaží rozpoznat lháře, mnohem častěji se soustředí právě na pohyby těla a další neverbální projevy (Hartwig & Bond, 2011). Verbální stránka projevu pak nebývá brána jako tak důležitá, jak ve skutečnosti může být. Nejčastěji uváděnými nesprávnými projevy lži je právě zmiňovaný vyhýbavý pohled, dále nervózní a časté pohyby těla a také pocení. Tyto projevy si lidé nejčastěji spojují s projevy nervozity, jelikož si nesprávně myslí, že se takto člověk při lži cítí (Vrij, Granhag, et al., 2010).

Laici jsou pak schopní dát nálepku lživého chování projevům, které se leží mohou souviset, ale také s ní nemusí souviset vůbec (Hartwig & Bond, 2011). Obdobně je tomu s profesionály v odhalování lži (policie, soudci, právníci, členové vězeňské služby a podobně), kteří jsou v rozpoznávání lži stejně úspěšní jako neprofesionálové, jak jsme uváděli v předešlé kapitole (Aamodt & Custer, 2006). Jejich předsudky vůči projevům se ovšem liší. I přes to, že uvádějí vyšší počet možných neverbálních vodítek ke lži, oproti laikům dávají větší vážnost verbálním projevům, které se jim také zdají důležité (Bogaard et al., 2016). Dalším rozdílem mezi profesionály a laiky je fakt, že profesionálové nevnímají takové množství projevů jako možná vodítka ke lži. Pokud se laik snaží odhalit lež, přisuzuje vážnost většímu množství neverbálním i verbálním projevům než profesionálové. Ti jsou díky svým zkušenostem zvyklí, že ne veškeré chování může vést ke lži (Bogaard et al., 2016).

Jako nejlepší způsob odhalení lži se zdá zaměřit pozornost na všechny aspekty lži čili na složku verbální, paraverbální a neverbální (Vrij, 2008b). Důležité je soustředit pozornost na člověka jako na celek. Pokud bychom si kupříkladu všímali jen projevů neverbálních, unikne nám spousta vodítek verbálních a naopak. Spousta informací obsahuje právě paraverbální složka, jako je latence odpovědi nebo vyšší tón hlasu (Bogaard et al., 2016; Vrij, 2008b).

Policie pak není často s tímto faktem seznámena a řídí se stejně jako ostatní stereotypními předsudky týkajícími se podoby lhaní (Bogaard et al., 2016). Jak si řekneme v následující kapitole, pro zlepšení odhalování je třeba, aby příslušníci policie dostali adekvátní zpětnou vazbu na vedený výslech, a to zejména co nejdříve po odhalení pravdivosti výpovědi vyslychaného, což se v praxi příliš neděje. Nicméně taková reflexe by policistům mohla napomoci při zdokonalování jejich vyšetřovacích dovedností (Driskell, 2012).

3.5 Trénink odhalování pravdy

Jestliže lidé nejsou v odhalování lži příliš zdatní, můžeme se pokusit tuto schopnost zvýšit nějakým tréninkem? Mohli bychom říct, že takový trénink může být k užitku, ale opět musíme vnímat celkovou situaci týkající se lži a brát takový trénink s jistou rezervou (Driskell, 2012). Toto cvičení v odhalování pravdy by mělo obsahovat informace o tom, jakým způsobem se vlastně lež projevuje a jaké jsou její hlavní složky (Driskell, 2012). Další částí tréninku by mělo být samotné odhalování lži a poté zpětná vazba na úspěšnost tohoto odhalování (Driskell, 2012).

Takovým tréninkem jsme schopni naučit osoby častěji odhalovat pravdu týkající se názorů nebo pravých prožívaných emocí spíše než událostí, které nemají pro mluvčího citový vztah (Driskell, 2012). Trénink je také přínosnější v podchycování verbálních vodítek lži spíše než k odhalení neverbálních či paraverbálních prvků lži (Driskell, 2012).

Pokud by pak takový trénink absolvovali členové bezpečnostních složek, právníci, detektivové společně s laiky, schopnost odhalit lež by se překvapivě více zlepšila u laické populace (Driskell, 2012). Policie by se zlepšila také, jen ne tak značně ve srovnání s laiky. Toto je nejspíše způsobeno předešlými zkušenostmi, které jsou založeny na nesprávných stereotypech a které se naučili nesprávně používat právě policisté a další profesionálové zabývající se odhalením pravdy (Driskell, 2012).

3.6 Lhaní ve forenzní praxi

Policie i soudy by měly značně ulehčenou práci, pokud by existovala metoda, která dokáže lež rozpoznat se 100% jistotou. Takových způsobů se nám ovšem nedostává, a proto se musíme spolehnout na techniky, které alespoň nejsou pouhým laickým hádáním, jak jsme si

představili v předešlé kapitole. V následujících odstavcích si ukážeme několik přístupů používaných při výslechu a policejní praxi, které k odhalování lži přispívají.

3.6.1 Kognitivní přístup

Tento přístup při odhalování pravdy se opírá o fakt, že tvoření lži je kognitivně náročné. Tím, že zatížíme kognici mluvčího, se stanou některé projevy lži zřetelnějšími a my je tak můžeme s větší jistotou odhalit (Zuckerman et al., 1981).

Kognitivní náročnost může pak vyšetřovatel nebo vyslychající zvýšit různými způsoby. Jeden způsob jsme již zmínili, a to konkrétně vyprávění příběhu pozpátku (Evans et al., 2013). Další způsobem je například chtít vyprávět konkrétní příběh, a přitom se pohledem celou dobu dívat vyšetřovateli do očí a neuhnout pohledem (Vrij, Mann, et al., 2010) nebo vyprávět příběh a u toho paralelně dělat nějakou činnost (Debey et al., 2012). Dalším způsobem je doptávání se na nejrůznější detaily příběhu nebo vyslychaného tématu. Lhář si je pak musí na místě vymýšlet a improvizovat (Vrij et al., 2017). Dobrý je způsob kladení nečekaných otázek, jelikož si lhář připravuje svou lež dopředu. Taková otázka ho může rozhodit a opět povede ke zvýšení kognitivních nároků na lež (Vrij et al., 2017). Při výslechu dvou a více lidí najednou můžeme nechat vyprávět příběh jednoho člověka, v nečekanou chvíli ho přerušit a vyzvat k pokračování druhého. Toho po chvíli opět přerušíme a vyzveme k pokračování dalšího člověka, případně znova prvního. Tímto způsobem je také možné zvýšit kognitivní nárok na vyprávění (Vernham et al., 2014).

Výsledky takového způsobu vyslychání jsou oproti běžnému odhalování, kdy není zvýšena kognitivní náročnost, podstatně lepší. Právě při zatížení kognice lháři produkují mnohem více vodítek lži, kterých se vyšetřovatelé mohou chytit a tak lež odhalit (Vrij et al., 2017).

3.6.2 Technika zaměřená na obsah

Tato technika se zaměřuje na specifické prvky sdělení, které vyslychaná osoba podává. Pracuje s obsahem, který se liší v závislosti na tom, jedná-li se o lež. Zde si představíme dvě nejužívanější z těchto metod. Nejsou ovšem jediné, se kterými bychom se mohli ve forenzní praxi setkat.

Tyto metody jsou CBCA (*criteria-based content analysis*) a RM (*reality monitoring*). Obě metody se soustředí na specifické prvky výpovědi, které kriticky hodnotí

(Oberlader et al., 2016). Mezi hodnocené části pak patří například detailnost výpovědi, ochota přiznat zapomenutý detail, četnost slov, množství sděleného nepodstatného obsahu a podobně.

CBCA byla původně vyvinuta při posuzování dětských výpovědí v případech sexuálního zneužívání, ale prokázala se jako vhodná také při posuzování dospělých, a to nejen v případech sexuálního charakteru (Vrij, 2005). CBCA se zaměřuje na obecné charakteristiky výpovědi, specifický a zvláštní obsah, obsah související s motivací a specifičnost přestupku. Dělí se na 19 obsahových kritérií, podle kterých se posuzuje výpověď. V případě pravdivé verze pak výpověď obsahuje více těchto kritérií (Oberlader et al., 2016).

RM se využívala při výzkumech paměti a snění (Oberlader et al., 2016). Vychází z předpokladu, že sny založené na reálných zkušenostech jsou živější, obsahují více sensorických a emočně zbarvených informací, než je tomu u snů založených na představivosti. Při využití této metody ve forenzní praxi můžeme také objevit živější podobu reálných vzpomínek na kritickou událost, než je tomu u vzpomínek smyšlených (Oberlader et al., 2016). Obě tyto metody pracují na obdobném principu a jsou také poměrně úspěšné v odhalování pravdivosti událostí. Jejich účinnost se pohybuje u obou kolem 70 % (Sternglanz et al., 2019).

3.6.3 Polygraf a metoda hlasové analýzy

Pro zajímavost uvedeme další způsob odhalování lži, který můžeme při vyšetřování trestné činnosti potkat. Jedná se detektor lži, což je zastaralé označení pro polygraf. Ten se řadí mezi fyziodetekční metody posuzování pravdy (Boukalová & Gillernová, 2020). Jako další fyziodetekční metodu můžeme uvést metodu hlasové analýzy, se kterou se také blíže seznámíme (Boukalová & Gillernová, 2020).

Oba tyto způsoby pozorují fyziologické změny člověka, které jsou spojené se lží (Sternglanz et al., 2019). Při výslechu pak můžeme pozorovat například strach, který člověk prožívá, pokud se obává odhalení. Vylučování hormonů typických pro strach vede ke zvýšené aktivační úrovni organismu, která má za důsledek zvýšení krevního tlaku, svalového napětí, tepové frekvence, rozšíření zorniček, snížení elektrického odporu kůže atd. Tyto fyziologické proměnné pak polygraf sleduje (Boukalová & Gillernová, 2020).

V praxi se pak polygraf může využívat při výslechu podezřelého tak, že se dotazujeme na události týkající se kritické události, které pak porovnááme s odpověďmi na běžné otázky, na které se examinátor taktéž ptá (Sternglanz et al., 2019). Pokud polygraf odhalí fyziologické změny v těchto dvou výpovědích, můžeme tak usuzovat na lež ve výpovědi podezřelého a dále toho ve výslechu využít (Sternglanz et al., 2019).

Dalším účinným způsobem kladení otázek za pomoci polygrafu je dotazování na konkrétní informace (Sternglanz et al., 2019). Vyšetřovatel pak musí znát odpověď na položenou otázku, aby mohl posoudit její správnost ve vztahu k fyziologickým reakcím dotazovaného. Může se jednat například o otázku na vražednou zbraň. Pokud skutečný pachatel odpoví „nesprávně“, jeho fyziologická reakce by měla odpovídat strachu, který nasvědčuje sdělované lži. Naopak pokud pachatel řekne pravdu, jeho fyziologické reakce by se neměly změnit tak razantně, nicméně by se správností odpovědi prozradil.

Metoda analýzy hlasu pak pracuje s detekcí některých složek hlasu, které jsme už uváděli výše. Jedná se zejména o výšku hlasu, který se mění z důvodu napětí hlasivek, které při lži vyluzují vyšší tóny (Zuckerman et al., 1981). Analýzu hlasu můžeme používat stejně jako při používání polygrafu. V praxi se pak mohou tyto metody doplňovat a využívat při výslechu zároveň (Boukalová & Gillernová, 2020).

Polygraf a ani metoda analýzy hlasu nám ovšem neřeknou, které informace ve výpovědi nejsou pravdivé. Tyto metody nám stejně jako ostatní způsoby odhalování lži naznačí, které části výpovědi jsou kritické a jsou doprovázeny emoční komponentou, která by mohla na lež poukazovat (Boukalová & Gillernová, 2020).

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

V teoretické části jsme čtenáře seznámili s problematikou lhaní a jejími projevy. Největší důraz jsme kladli na část zabývající se dnes pozorovanými projevy lhaní, které uvádějí mnozí autoři (např. Bogaard et al., 2016; Ekman, 2001; Sternglanz et al., 2019; Vrij et al., 2017). V této části se pokusíme tyto projevy odhalit v již vzniklých materiálech využitých ve výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory* (Chamrád, 2019).

Kriticky tak zhodnotíme předešlý výzkum (Chamrád, 2019), který si kladl za cíl posoudit schopnost rozpoznávat lež v závislosti na sociálních schopnostech studentů vysokých škol a jejich studovaném oboru. Pokusíme se také odhalit některé další projevy lhaní, které nemusely být odhaleny nebo jsou autory přehlíženy.

Literatura jako nejčastější a nejméně pravděpodobnější projevy lži uvádí zejména latenci při odpovědi na položenou otázku (Vrij et al., 2017) a vyšší tón hlasu (Mynaříková, 2015; Sporer & Schwandt, 2006). Lháři také často prožívají emoce strachu nebo viny (Ekman, 2001), které se mohou projevat častěji ve výrazu člověka.

Praktická část práce si klade za cíl kvalitativně zanalyzovat tyto a další projevy lhaní aktérů testového videa, kteří se zúčastnili předchozího výzkumu schopnosti rozpoznávat lež. Budeme se snažit nalézt projevy lži uváděné autory v teoretické části. Dále budeme hledat projevy chování v paraverbální a neverbální komunikaci, které by mohly se lží souviset a současná literatura jim nevěnuje dostatek pozornosti.

Znalost těchto projevů je důležitá v mnohých oborech, kde se setkáváme s dalšími lidmi, kteří by z neodhalené lži mohli profitovat. Klademe si tak za cíl rozšířit znalosti této problematiky, která je napříč literaturou nejednotná a může se zdát čtenářům matoucí, jak na tento problém poukazuje například Luke (2019).

Na tento výzkum můžeme také nahlížet jako na kritickou analýzu předešlých výzkumů projevů lži, které můžeme nalézt v současné odborné literatuře.

Jelikož tato práce těsně navazuje na předešlý výzkum *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory* (Chamrád, 2019), budeme se také

snažit zodpovědět, jestli způsob, jakým byla měřena schopnost rozpoznat lež, skutečně odpovídá projevům lhaní, a ne například nervozitě z testování či jiným faktorům.

4.1 Plánované výzkumy

Nynější výzkum je alternativou pro předešlé dvě studie, které se bohužel neuskutečnily v důsledku nemožnosti sběru dat a dalších komplikací spojených s pandemií COVID-19. V tomto oddíle je čtenáři krátce přiblížíme, jelikož byly inspirací pro nynější výzkum, který je jejich obdobou.

4.1.1 Schopnost lhát v závislosti na emoční inteligenci

Prvotní kvantitativní výzkum měl za cíl najít souvislost mezi emoční inteligencí, kterou jsme uchopili jako výkonovou složku osobnosti ve vztahu ke schopnosti lhát. Tato schopnost jednoduše vysvětlovala, jak je člověk zdatný lhář a jak úspěšně dokáže obelhat jiného člověka.

Výzkum se skládal ze dvou částí, přičemž v první fázi měla být probandům měřena jejich emoční inteligence metodou MSCEIT a dále měl probíhat s probandy strukturovaný rozhovor, který by byl nahráván na video. Otázky rozhovoru měly být probandům promítány na plátno ve výšce očí. Na některé otázky měli probandi odpovídat pravdu a na některé lež v závislosti na instrukci, kterou by dostali od výzkumníka. Tento filmový materiál všech probandů měl být sestříhán do několika 45 minut dlouhých videí.

Takovým způsobem jsme měli získat hodnotu emoční inteligence každého probanda a zaznamenat způsob, jakým lže. Video se měla dále použít ve druhé fázi výzkumu, kdy by se jednotlivým probandům mohla přiřadit hodnota odpovídající jejich schopnosti lhát. Za tímto účelem měla vzniknout skupina dalších probandů (hodnotitelů), která by veškerá videa zhlédla a pokusila se určit, kdy daná osoba na záznam lže či nikoliv.

Pokud bychom takovýchto hodnotitelů videa získali dostatek, mohli bychom kvantifikovat schopnost lhát každého probanda z první části výzkumu. Jejich hodnoty emoční inteligence a takto získaných hodnot schopnosti lhát bychom podrobili statistickým analýzám na základě kterých bychom rozhodli o předpokladu, jestli jsou lidé s vyšší emoční inteligencí zdatnější lháři.

Bohužel, přestože se nám povedlo zahájit sběr dat první části, výzkum byl přerušen uzavřením katedry psychologie v důsledku pandemie. Jelikož byla náročnost prvního

výzkumu vysoká a nedala by se za dosud trvající situace uskutečnit, od výzkumu jsme byli nuceni odstoupit.

4.1.2 Projevy lhaní v neverbální a paraverbální komunikaci

Druhý model výzkumu se příliš neliší od stávající práce. K jeho uskutečnění jsme se uchýlili pro jeho jednodušší design, který měl být snáze realizovatelný v dobách pandemie.

Výzkum měl za úkol prozkoumat projevy lži participantů na pokládané otázky, které jim jsou nepříjemné nebo se jedná o otázky nějakým způsobem citlivé. Takový druh otázek měl být zvolen z toho důvodu, že se pak projevy lhaní objeví zřetelněji než na otázky běžného charakteru. Mezi tyto kritické otázky pak byly zařazeny dotazy týkající se věrnosti vůči partnerovi, sexuality, poctivosti, ochotě pomoci člověku v nouzi a podobně.

Jako metoda sběru dat měl být zvolen polostrukturovaný rozhovor s výzkumníkem, který měl vybrané otázky doplňovat dalšími, které měly být doplňující k probíraným tématům. V jednoduchosti můžeme sběr dat přiblížit k výsledkové situaci, která je typická například pro policejní prostředí.

Jako v předešlé variantě výzkumu by odpovědi na některé otázky byly pravdivé a na některé lživé. Tyto rozhovory měly být zaznamenány na videozáznam a posléze kvalitativně analyzovány. Analýzy se měly zaměřit na projevy neverbální a paraverbální složky lži, přičemž bychom se soustředili na rozdíly v pravdivých a nepravdivých oddílech záznamů.

Záměrně jsme nechtěli využít složku verbální, jelikož by se u prepisů sdělení mohly vyskytovat informace, které by neměly být veřejně přístupné kvůli jejich citlivé povaze. Usoudili jsme, že složky neverbální a paraverbální by v analýzách zpracovaných v diplomové práci měly být dostatečně anonymní, aby nedošlo k prozrazení identity probandů, které by potenciálně vedlo k odhalení jejich některých tajemství, které měly být sdělovány ve výzkumu.

Jelikož se pracovní místnosti katedry psychologie, kde se měl výzkum uskutečnit, opět uzavřely v důsledku pandemie, ani tento výzkum nebylo možno realizovat.

4.2 Výzkum „*Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory*“

Nynější studie navazuje na výzkum *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory*, při kterém byly vytvořeny adekvátní materiály,

kteře se dají použit v tomto výzkumu. Aby se čtenář lépe orientoval ve způsobu získání dat a v tomto zmiňovaném předešlém výzkumu, v této kapitole nastíníme některé jeho důležité aspekty.

4.2.1 Design a účel výzkumu

Výzkum měl za cíl prozkoumat schopnost rozpoznat lež mezi studenty psychologie a studenty jiných oborů a také sledoval schopnost rozpoznávat lhaní v závislosti na sociálních dovednostech probandů.

Za tímto účelem vznikla videonahrávka označovaná jako „*Test odhalování lži*“ (TOL). Nahrávání² se zúčastnilo celkem 15 herců, z jejichž nahrávek jsme však využili jen část. Finální nahrávka Testu odhalování lži je dlouhá 28 minut a obsahuje výpovědi 5 lidí, kteří v různých chvílích odpovídali lež nebo pravdu na pokládané otázky. O povaze pravdivosti rozhodoval vždy výzkumník, který probandům dopředu sdělil, jestli mají zrovna lhát nebo odpovídat na dotazy pravdivě.

Zúčastnění probandi samotného výzkumu nejprve vyplnili dotazník „*Social Skills Inventory*“ (SSI) měřící jejich sociální dovednosti a poté shlédli nahrávku „*Test odhalování lži*“. Probandi se snažili rozpoznat, kdy herec na nahrávce lže a kdy naopak říká pravdu. Získaná data pak podléhala statistickému zpracování pro ověření stanovených hypotéz.

Hlavní tři hypotézy předešlého výzkumu:

- H1: Studenti psychologie dosahují ve vytvořeném Testu odhalování lži vyšších výsledků než studenti jiných oborů (hypotéza nepřijata).
- H2: Celkové skóre SSI pozitivně ovlivňuje dosažené celkové skóre Testu odhalování lži (hypotéza přijata).
- H3: Studenti psychologie dosahují vyšších hodnot celkového skóre SSI než studenti jiných oborů (hypotéza nepřijata).

4.3 Výzkumné cíle

Na základě výzkumného problému jsme stanovili výzkumné cíle a výzkumné otázky, na které se náš výzkum hledá odpovědi. V této práci chceme prozkoumat projevy lhaní, které se vyskytují ve všech nahrávkách vzniklých za účelem Testu odhalování lži, který byl využit

² Bližší podrobnosti o podobě všech nahrávek nalezne čtenář v kapitole 5.2 Videonahrávky.

v předešlém výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory* (Chamrád, 2019). Jelikož je problematika lhaní komplexní téma, chceme se také pokusit v těchto materiálech odhalit nové projevy lži, které nejsou jinými autory zmiňovány.

Výzkumné cíle jsou tedy následující:

- Prozkoumat společné neverbální a paraverbální projevy lhaní všech 15 herců videonahrávek získaných při předešlém výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory*.
- Prozkoumat individuální neverbální a paraverbální projevy lhaní všech 15 herců videonahrávek získaných při předešlém výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory*.
- Prozkoumat neverbální a paraverbální projevy lhaní herců metody Test odhalování lži.

4.4 Výzkumné otázky

V návaznosti na výzkumný problém a jeho cíle jsme formulovali výzkumné otázky. Ty slouží k zaměření pozornosti výzkumníka na konkrétní problematiku této práce a také k výběru metody, kterou jsme se rozhodli při zpracování dat využít.

Výzkumné otázky jsou následující:

- O1: Jaké neverbální a paraverbální projevy lži můžeme nalézt u herců ve videonahrávkách vzniklých ve výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory?*

Touto otázkou si klademe za cíl prozkoumat, jestli jednotliví participanti projevovali nějaké společné neverbální či paraverbální chování, které se liší při sdělování lži a pravdy. Lhaní je totiž závislé na mnohých osobnostních faktorech, které jsou napříč populací rozdílné (Baughman et al., 2014; Williams et al., 2010). Proto ani způsob maskování lži není u každého člověka stejný. Zde se snažíme nalézt odpověď na otázku, jestli v našem vzorku herců existují společné projevy pro lež, které by mohly být typické pro každého člověka.

- O2: Jak se navzájem liší neverbální a paraverbální projevy lhaní všech herců ve videonahrávkách vzniklých ve výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory?*

Jelikož je problematika projevů lži komplexní, snažíme ve vzniklých materiálech předešlé práce nalézt kvalitativními způsoby projevy lidského chování, které by mohly na lež v projevu poukazovat. Snažíme se tak potvrdit výsledky jiných autorů (Sporer & Schwandt, 2006, 2007), kteří uvádějí, že se neverbální a paraverbální vodítka ke lži liší v závislosti na druhu lži a člověku, který lež pronáší. Můžeme tak tvrdit, že i v našem vzorku budou herci maskovat svou lež různými způsoby. Klademe si tak za cíl nalézt zmiňované projevy lži a také nalézt nová vodítka ke lži, která ještě nebyla jinými autory objevena.

- O3: Jak se liší projevy lhaní a pravdy aktérů *Testu odhalování lži* využitého v předešlém výzkumu?

Otázka navazuje na otázku první. V tomto případě se zaměřujeme pouze na pětici participantů, kteří byli aktéry výše zmiňovaného testového videa (TOL). Tato otázka slouží jako kritický pohled na předešlý výzkum, který se snažil změřit, jak jsou lidé schopní lež rozpoznat. Budeme tedy pozorovat, jestli jsou v samotném TOL patrné rozdíly chování při lži a při pravdě.

5 TYP VÝZKUMU

Pro uchopení této práce jsme se rozhodli použít metody kvalitativního designu. Z nevyužitých materiálů získaných pro výzkum *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory* zpracujeme nahrávky účastníků, kteří sloužili jako herci pro tvorbu testového videa³.

I když data analyzujeme zpětně bez předešlého záměru tohoto využití, snažíme se k výzkumu přistupovat jako k přirozenému kvalitativnímu experimentu. Při tvorbě videí jsme manipulovali s nezávislou proměnou, kterou je v tomto případě instrukce, podle které mají probandi lhát nebo říkat pravdu. Závislou proměnou je pak chování, které při odpovídání lži nebo pravdy očekáváme.

5.1 Výzkumný soubor

Výzkumu se účastnilo 15 dobrovolníků, kteří byli studenty Univerzity Palackého v Olomouci. Jedná se o 7 žen a 8 mužů, kterým bylo v době průběhu výzkumu mezi 21 a 25 lety. Probandi nebyli nijak seznámeni s tematikou lhaní a jeho projevů a, jak také sami uvedli, neměli s lhaním větší zkušenosti než běžná populace. Stejně tak se mezi probandy nevyskytovali žádní herci či lidé jiných profesí, kteří by mohli být ve lži či maskování chování úspěšnější než ostatní.

Za účelem výzkumu nebylo nutné zachovávat bližší demografické údaje, jelikož můžeme předpokládat, že se projevy lhaní vyskytují u všech lidí obdobně. Také z tohoto důvodu byly pro nábor probandů využity metody záměrného výběru a sněhové koule, které se zdály vhodné k účelům původního výzkumu.

5.2 Videonahrávky

Při tvorbě Testu odhalování lži se nahrávání účastnilo celkem 15 osob, z čehož vzniklo přibližně 200 minut nahrávek, které slouží k nynějším analýzám. Nahrávání videí probíhalo na Katedře psychologie Univerzity Palackého. Zaznamenávání projevů všech herců

³ Dále jen video

probíhalo za obdobných podmínek z hlediska prvotních instrukcí, uzpůsobení místnosti, vzdálenosti od kamery, osvětlení místnosti a denní doby.

Každému aktérovi byly na pláto před ním promítány otázky, na které měl lhát nebo říkat pravdu. Takový způsob dotazování byl zvolen za účelem minimalizace možných reakcí herců na chování výzkumníka, který by otázky jinak pokládal verbálně. Tento způsob prezentace také přispěl ke standardizaci otázek a také k větší kontrole nad situací.

Instrukce před zahájením samotného nahrávání zněla: „*Nyní vám na plátně před vámi promítneme sérii otázek, na které budete odpovídat pravdu nebo lež v závislosti na instrukci, která je také vidět na plátně před vámi. Pokud budete mít za úkol odpovídat lež, snažte se prosím obelhat kameru tak, jako by se jednalo o skutečnou osobu*“. Po pronesení instrukce následoval prostor na dotazy herce a zkusmé odpovídání na cvičné otázky, které nebyly do nahrávání zahrnuty.

Každý herec dostal celkem 57 otázek rozdělených do jedenácti témat. Každé téma obsahovalo 5 otázek kromě tématu úvodního, které mělo otázek 7. Úvodní téma bylo využito jako baseline, ve které každý herec říkal vždy pravdu. Baseline pak sloužilo jako srovnávací situace probandům, kteří viděli finální testové video (TOL) a byli srozuměni s faktem, že se na toto téma odpovídá vždy pravda. Účastníci výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory* tak mohli sledovat, jak se herci na videu chovají, mají-li odpovídat upřímně.

Ve finální verzi TOL byly využity záznamy pěti aktérů, 2 mužů a 3 žen. Každý aktér na záznamu odpovídal nejprve na otázky z baseline a následně na 4 vybrané oddíly, které byly nejvhodnější do testového videa a zároveň byly tematicky co možná nejvíce shodné mezi všemi aktéry.

Zúčastnění herci při tvorbě videa souhlasili s využitím jejich nahrávek i k jiným výzkumným účelům, než byl původní plán výzkum. K takovému kroku jsme se uchýlili z důvodu obsáhlosti získaného materiálu, který by jinak zůstal nevyužit.

Následující tabulka přiblíží čtenáři názvy témat a jejich pořadí během nahrávání. Témata obsahovala otázky⁴, které spolu navzájem souvisí. Baseline naopak obsahovala otázky, které spolu navzájem nesouvisely.

⁴ Seznam všech otázek pro jednotlivá témata se nachází v přílohách.

Tabulka 1: Pojmenování témat a jejich pořadí při nahrávání

Téma a jeho pořadí při nahrávání				
1.	2.	3.	4.	5.
Budoucnost	Cestování	Filmy	Hračka z dětství	Kariéra
6.	7.	8.	9.	10.
Místo původu	Pocity	Stravování	Základní škola	Zvíře

5.3 Etické hledisko a ochrana soukromí

Účastníci souhlasili s účastí na původním výzkumu a dalším případným zpracováním nahrávek, které vznikly za účelem prvotního výzkumu. Všichni do výzkumu vstupovali dobrovolně a s vědomím, že materiál vytvořený s jejich pomocí bude možné využít i v dalších výzkumech, než pro který byly původně pořízeny.

Všechny nahrávky byly uchovány na externím harddisku, aby nemohlo dojít k úniku dat, a tak k prozrazení identity probandů. Harddisk nebyl jakkoli připojen k internetu, takže nebylo možné data odcizit kybernetickým útokem. Riziko odcizení dat spočívalo v možnosti ukradení samotného harddisku. Tomu jsme předešli uzamčením disku v šuplíku.

Každý z probandů měl možnost kdykoliv z výzkumu odstoupit. Videonahrávka daného probanda by pak nebyla zahrnuta v analýzách a byla by okamžitě odstraněna.

Výroky probandů nejsou v práci nikde zveřejněny. Stejně tak nebyla povaha dotazů citlivá, aby by je nenutila odpovídat na dotazy příliš osobního charakteru, které by mohly prozradit některá jejich tajemství výzkumníkovi. Aby nedošlo k prozrazení identity probandů čtenářům tohoto textu, nejsou v této práci uvedeny doslovné přepisy jejich odpovědí a stejně tak zde nezmiňujeme charakteristické poznávací znaky, podle kterých by bylo možné probanda rozpoznat. V analýzách jednotlivých případů využíváme fiktivní jména.

5.4 Metoda tvorby dat

Podnětové otázky, na které herci odpovídali lež nebo pravdu, jsme pokládali pomocí dataprojektoru, který promítal otázky na plátno před hercem.

Otázky byly seskupeny do tematických segmentů. Před každým segmentem jsme participantovi náhodně určili, zda má na všechny otázky v daném segmentu odpovídat

pravdivě nebo lživě. Výjimkou byl první segment, sloužící jako baseline, v němž měl participant vždy říkat pravdu. Pořadí témat bylo pro každého probanda stejné, avšak pořadí segmentů se lživými a pravdivými odpověďmi bylo různé. Každý proband tedy lhal v jiném pořadí.

Jelikož záznamy nejsou homogenní, uvedeme u každého snímku i některé jeho technické vlastnosti, které by mohly hrát v analýzách roli. Nehomogenitou v tomto případě rozumíme rozličné posazení probandů při nahrávání⁵, způsob jejich odpovídání, změny pozice sezení během kladení otázek apod. Dále se v některých případech jedná o špatné nastavení expozice nebo kompozice kamery, která snímala projev probanda. Tento faktor je chybou výzkumníka, nicméně v žádné z nahrávek tento fakt nehraje zásadní roli pro to, aby bylo nutno probanda z výzkumu vyřadit.

Veškeré videozáznamy obsahují hlavu probanda, jeho ramena, trup a stehna. Některá videa bohužel nezachycují celé ruce, ale například jen část od ramen po horní část předloktí. Tento fakt bude také dále zmíněn u jednotlivých případů, bude-li pozice kamery nastavena takto nevhodně.

I přes to, že se v této práci primárně nezabýváme analýzami verbálního projevu, v některých případech se k němu krátce vyjadřujeme. K tomuto kroku jsme se rozhodli z toho důvodu, že se například délka věty může odrazit v četnosti nebo síle neverbálních a paraverbálních projevů. Stejně tak jsou některá gesta doprovázena verbální složkou řeči, která by čtenáři bez vědomí tohoto kontextu nemusela dávat takový smysl.

5.5 Metoda zpracování dat

K metodě zpracování námi získaných dat přistupujeme jako z nezúčastněnému zpětnému pozorování. Pro zpracování dat jsme využili software MAXQDA, který umožňuje shlédnutí videí a kódování na časových osách, které se nacházejí pod videi. Nejdříve jsme si vytvořili seznam kódů pro projevy chování, které jsme ve výpovědích očekávali. Tyto předpřipravené možné projevy jsme vytvořili na základě tabulky uváděné v práci Marono et al. (2018), ve které byly taktéž na videozáznamech kódovány projevy lži a pravdy. Tyto připravené projevy jsme dále doplnili o prvky chování, které jsme v našich videích pozorovali navíc. Naopak jsme z předpřipravených projevů odstranili kódy, které popisovaly

⁵ Každý z účastníků měl možnost posadit se na sedačku takovým způsobem, jakým je mu to pohodlné, abychom zmírnili stres při nahrávání. Sedačka navíc nedisponovala opěradlem, a tak se někteří probandi například opírali o ruce, nebo se posadili do tureckého sedu.

chování, které se v našich videích nevyskytovaly. Pro rozsáhlost tabulky všech kódů je výsledná tabulka využitých kódů s jejich četnostmi obsažena v příloze.

Při samotném kódování jsme všech 15 nahrávek nejprve zhlédli beze zvuku a bez znalosti povahy odpovědí herců.⁶ Neznalost pravdivosti odpovědí měla za cíl zmenšit možnost zkreslení výzkumníkem, jelikož by mohl analyzovat některé projevy čteněji v závislosti na jeho předešlých znalostech zkoumaného tématu. Stejný cíl pak měla absence zvukové stopy, která mohla kontextem prozradit pravdivost a ovlivnit tak kódování.

Při druhém pozorování jsme začali kódovat projevy neverbálního chování v oblasti hlavy do tematických celků. Ve třetím kole kódování jsme se zaměřili na projevy v oblasti rukou a těla. Čtvrté kolo pak obsahovalo zvukovou stopou, která nám umožnila analyzovat paraverbální projevy probandů. Při posledním pátém kole analýz jsme hledali chybějící projevy, které bychom mohli ke kódům přiřadit. Toto páté kolo sloužilo pro kontrolu zaznamenaných projevů.

O těchto krocích můžeme hovořit jako o molekulárním pozorování, jelikož se snažíme pozorovat veškeré projevy odpovídající námi definovaným kategoriím, případně kategoriím nově vzniklým, které jsme objevili v průběhu pozorování bez hlubší analýzy související situace.

Dalším postupem bylo zasazení jednotlivých projevů do hlubšího kontextu celé experimentální situace, kdy vyvozujeme projevy herců v závislosti na celé situaci. Tento proces bychom mohli označit jako molární pozorování. Jedná se například o pozorování komplexnějších projevů probanda při jeho pravdivých nebo lživých odpovědích. Stejně tak jsme si všimli, jak se mění projevy například při druhém nebo třetím setu otázek, na které má proband odpovídat lživě.

Jako poslední krok při analýzách jednotlivých herců jsme k některým segmentům vytvořili sérii poznámek o tom, jak na nás daný proband působí, případně jsme doplnili informace, které se nedaly pouhým kódováním postihnout. Jsme si totiž vědomi, že dílčí informace získané kódováním nemusí vystihnout celý projev herce.

⁶ Jelikož tvorba videí proběhla před třemi lety (2018), výzkumník zapomněl pravdivost jednotlivých témat herců. Informace o pravdivosti odpovědí však byly součástí jiného dokumentu, který k původnímu výzkumu náležel.

6 PRÁCE S DATY A JEJÍ VÝSLEDKY

V této části se budeme věnovat analýzám jednotlivých herců, které byly ve výzkumu užity. Následně budeme probírat analýzy všech skupin projevů, které jsme u herců pozorovali. Dále pak popíšeme výsledky analýzy Testu odhalování lži užitým ve výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory*.

Následně se budeme zabývat reflexí výzkumníka, který měl vliv na způsob zpracování a interpretace dat, a nakonec odpovíme na námi stanovené výzkumné otázky.

6.1 Výsledky jednotlivých herců

Kapitola s výsledky jednotlivých herců zahrnuje veškeré chování, které výzkumník považoval za relevantní zmínit. Jedná se například o typické chování pro konkrétního aktéra, případně jeho vysoká četnost nebo naopak absence takového chování oproti jiným aktérům.

Výsledky jsme získali porovnáváním mezi lží a za pomoci pravdivostních tabulek⁷, které jsme si za tímto účelem vytvořili. Pravdivostní tabulky vznikly na základě kódů, které jsme použili při kódování projevů chování jednotlivých herců. V tomto kroku jsme již znali povahu odpovědí jednotlivých probandů.

Před začátkem zapisování do pravdivostních tabulek jsme nejprve zkontrolovali veškeré projevy herce, které se v záznamu vyskytují. Projevy, které se při dotazování nevyskytovaly, byly z pravdivostních tabulek vyškrtnuty. Mezi zbylými projevy jsme pak pozorovali rozdíly mezi lží a pravdou. Následně jsme se zaměřili na vztah některých projevů navzájem.

Výsledky takto zpracovaných dat jsme poté převedli do prostého textu, který čtenáři lépe přiblíží rozdíly v pravdě a lži, případně lépe popíše chování probanda v průběhu dotazování. Zde prezentované výsledky jsme také doplnili o některé poznámky a postřehy výzkumníka, které nevzešly ze zpracování pravdivostních tabulek, jelikož jsme se snažili

⁷ Jednotlivé řádky tabulky obsahovaly konkrétní projevy chování. Tři sloupce reprezentovaly projevy při lži, projevy při sdělování pravdy a poznámky výzkumníka k jednotlivým projevům. Jelikož jsou pravdivostní tabulky příliš velké, přikládáme jejich vzor mezi přílohy.

pozorovat nové projevy chování při lži, které by vyhodnocením samotných tabulek nebylo možné odhalit⁸.

V oddílu každého probanda najdeme tabulku s povahou odpovědí v jednotlivých segmentech (Část) napříč dotazováním. Čtenáři tak lépe přiblížíme změny v chování napříč celým nahráváním. Je nutné podotknout, že veškerá jména probandů jsou smyšlená, aby nemohlo dojít k jejich prozrazení.

6.1.1 Petr

Tabulka 2 Respondent Petr

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV	LEŽ

Petr sedí v mírném předklonu s rukama položenýma na nohách.

Porovnávání lživých a pravdivých projevů nám ukázalo, že Petr využívá gestikulace, pokud odpovídá pravdu. Při lhaní je pak častější latence před začátkem odpovědi doprovázena paraverbálním „eee“. Liší se také čas při zodpovídání pravdivých a nepravdivých odpovědí, kdy pravdivé odpovědi bývají delší. Během čtení otázek se Petr mračí nezávisle na povaze tématu a také před začátkem odpovědi svírá rty a svěšuje jejich koutky.

Při opakovaném sledování záznamu a porovnávání celkového dojmu z probanda napříč tématy, jsme si povšimli změny ve výrazu obličeje, pokud odpovídá lež. Tento výraz by se dal přiřadit k výrazu znechucení, či odporu. Tento jev se nejintenzivněji objevuje v 2. a 3. tématu. Při pravdivých odpovědích není tato změna výrazu zřetelná.

Snímek je na některých místech mírně přexponovaný, což znamená, že se na některých místech záznamu po celou dobu vyskytují bílá místa, která nedokázala kamera adekvátně zaznamenat a není možné záznam zpětně upravit postprodukčními programy. Toto je způsobeno nevhodně nastavenou expozicí kamery. Nevhodná expozice kamery se projevila nejvíce na čele probanda. Tento faktor jsme ovšem vyhodnotili jako nevýrazný pro to, aby se projevy chování nedaly rozpoznat, jelikož bylo stále možné sledovat obočí

⁸ O tomto kroku můžeme uvažovat jako o analýze skrytého obsahu. Tento způsob práce blíže rozvádíme níže.

probanda a jeho pohyby. Také je i přes zvýšenou expozici zřejmé, kdy se proband mračí a kdy nikoli.

6.1.2 Lukáš

Tabulka 3 Respondent Lukáš

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAV.	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.

Lukáš sedí po dobu záznamu v záklonu. Ruce opírá o sedačku. Občas se během dotazování pohupuje dopředu a dozadu.

Při celkovém projevu je zjevné zmiňované naklánění, které proband občas doplňuje sepjetím rukou, které pak umístí opět za sebe a dále se o ně opírá. Také je zřetelné protahování zápěstí, které proband provádí buď opíráním o sedačku nebo při sepjetí rukou. Stejně tak si Lukáš během sepjetí rukou praská klouby na prstech.

Během čtení otázek a u některých odpovědí pozorujeme úsměv probanda, který se projevuje výraznějším zvednutím levého koutku rtů. Rty si také během čtení otázek opakovaně olizuje. Při přípravě některých odpovědí pozorujeme zřetelný větší nádech. Odpovědi jsou doplňovány vrtěním případně kýváním hlavy v závislosti na kladné či záporné odpovědi. V jednom případě proband kroutí hlavou na znamení nesouhlasu v rozporu se kladným souhlasným obsahem věty. Kroucení hlavou na tuto konkrétní odpověď pak plynule mění na kladné souhlasné přikyvování.

Odpovědi lži jsou několikrát doprovázeny úšklebkem (svěšení koutků rtů), který je výrazný na rtech Lukáše, bez přítomnosti svraštění čela.

V projevu jsou zřetelné latence jak v pravdivých, tak v lživých odpovědích. Před odpověďmi je v latenci také zřetelné „eee“. Latence a „eee“ je delší v pravdivých odpovědích, na které si Lukáš rozpomíná. Při lži častěji naklání hlavu směrem dolů. Lživé odpovědi obsahují četnější psychomotorické projevy jako je naklánění těla nebo sepjetí rukou. Jedná se o několik projevů zároveň, které se navzájem doplňují.

6.1.3 Marek

Tabulka 4 Respondent Marek

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	LEŽ	PRAV.

Proband seděl v předklonu s lokty opřenými o nohy. Po dobu dotazování měl sepjaté ruce, kterými občas gestikuloval.

Během dotazování se Marek příliš nepohyboval v žádné části těla. Přítomnost téměř žádných behaviorálních projevů si vysvětlujeme tak, že se Marek svými pohyby nechtěl prozradit, aby nebylo možné najít rozdíl v jeho pohybech při lži a pravdě, a proto zůstal po dobu dotazování v jedné pozici nezávisle na pravdivosti odpovědi.

V paraverbální složce lži se projevovaly častější latence v pravdivých i nepravdivých odpovědích. Latence byly doprovázeny zakoktáváním se nebo přeformulováním vyslovované věty. Na několika místech záznamu, kdy Marek klamal, jsme pozorovali výraz odporu nebo opovržení. Při lži pak pozorujeme delší čas, po který Marek odpovídal na dotazy. Ve dvou sekvencích lživých odpovědích také pozorujeme svráštěné čelo po dobu celého lživého úseku (sekvence 7, 8).

6.1.4 Karel

Tabulka 5 Respondent Karel

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	LEŽ

Karel sedí vzpřímeně s rukama volně položenýma do klína. Po celou dobu se u natáčení usmívá. Nezávisle na formě odpovědi lež/pravda pohybuje prsty a dlaněmi.

Proband v průběhu rozhovoru negestikuluje. Před některými odpověďmi zaznamenáváme opět patrné latence. Některé z nich jsou doprovázeny paraverbálním „eee“. Sedmá část (lživá) obsahuje dvě delší latence před začátkem odpovědi, kdy si proband zřejmě připravuje komplexnější odpověď.

Expresy jsou intenzitou značně výraznější, pokud se jimi Karel snaží podpořit své tvrzení. Při pravdivých odpovědích si můžeme povšimnout pozitivnějšího výrazu. Je zde zřetelnější úsměv a obočí se tolik nemračí. Naopak při lhaní mají Karlovy expresy negativní

výraz. Úsměv se při lži v některých okamžicích vytrácí a je zde také výraznější mračení. Při lži pak také klade větší důraz na vyslovovaná slova.

6.1.5 Luděk

Tabulka 6 Respondent Luděk

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	PRAV.	LEŽ	PRAV.	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	LEŽ	LEŽ

Pozice Luděka je v mírném předklonu, ruce má volně položené do klína se sepjatými dlaněmi, kterými během odpovídání na otázky gestikuluje. Po skončení dotazování proband uvedl, že se po celou dobu nahrávání potil, což je patrné i ze záznamu, a proto chování vedoucí ke zmírnění nepříjemných projevů horka nebyly v analýze brány příliš na zřetel. Stejně tak jsme si vědomi, že tento fakt mohl ovlivnit probanda jak v lživých, tak v pravdivých odpovědích.

Při některých lživých sekvencích jsme pozorovali celkové ustrnutí emočních expresí a ztrátu úsměvu, který byl naopak znatelný při pravdivých odpovědích. Zjevná je také latence, koktání a změna formulace věty během lhaní. Pozorujeme také opakované krčení ramen, pokud si proband na něco rozpomíná. Lež je také doprovázena intenzivnější gestikulací společně s drbáním za uchem.

Při pravdivých odpovědích si navíc proband podupával nohou, což u lži není tak zřetelné.

6.1.6 Karolína

Tabulka 7 Respondentka Karolína

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	PRAV.	LEŽ	LEŽ	LEŽ	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ

Karolína sedí v překříženými nohama. Ruce má položeny v klíně. Při odpovídání na všechna témata rukama gestikuluje. V průběhu si také několikrát dává vlasy za ucho bez ohledu na pravdivost odpovědi.

Nezávisle na povaze odpovědi se Karolína snaží odpovídat dlouze a odpovědi rozvádí o nadbytečné informace, na které nebyla položena otázka.

Během odpovídání přikyvuje hlavou. Nicméně se jeví, že při lživých odpovědích je četnost kývání nižší a intenzita vyšší. V takových případech Karolína během odpovědi kývla jednou důrazně, naopak při pravdivé odpovědi kývala pořád, ale ne s takovým důrazem. Dále při se lživých sekvencích Karolína kousala do rtu. U lhaní je také zjevná latence v odpovědích.

Ke konci samotného nahrávání se probandka mění několikrát pozici sezení a klade si ruce pod nohy. K tomuto projevu docházelo při odpovědích na pravdivé otázky, konkrétně v 8. a 9. části. Při těchto dvou souborech Karolína působí uvolněnějším dojmem než v předchozích souborech. Během posledního lživého souboru otázek se její pozice opět ustálila a působila strnuleji.

6.1.7 Bára

Tabulka 8 Respondentka Bára

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	PRAV.

Bára se na sedačku usadila do tureckého sedu. Během dotazování se pohupuje ze strany na stranu. Ruce má položeny na nohou. V průběhu odpovídání často rukama gestikuluje. Gestikulace je pak výraznější u delších a informačně bohatších odpovědí.

Před odpovídáním jsou přítomny latence při vymýšlení komplexnějších odpovědí. Během 4. a 5. části Bára přeformulovala odpověď.

Při přechodu z pravdivého na lživé téma Bára měnila celkový výraz obličeje. To se projevovalo změnou pozice koutků úst, které klesly z úsměvu a byly v uvolněné pozici. Obdobně tomu bylo u obočí, které pokleslo dolů. Celý obličej při takovém přechodu ztvárnil a nepůsobil jako při pocitech prožívaného štěstí, které byly naopak znatelné při odpovědích na pravdivá témata.

6.1.8 Viola

Tabulka 9 Respondentka Viola

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	LEŽ

Tato účastnice seděla vzpřímené po celou dobu nahrávání. Ruce měla položené v klíně. Po celou dobu se Viola pohupovala ze strany na stranu.

Při pokládání otázek, na které má Viola lhát, se objevuje „eee“ společně s latencí, která je typická u většiny lživých odpovědí. Dále můžeme tento neverbální projev pozorovat při pravdivých odpovědích, na které probandka musí vzpomínat a celková odpověď je komplexnější do počtu slov.

V projevu je také zřetelné vrtění hlavou na znamení nesouhlasu, které ovšem používá Viola nezávisle na pravdivé či nepravdivé odpovědi. Toto vrtění hlavou se objevuje v celém záznamu společně s nakláněním celého těla z jedné strany na druhou. Viola také v několika případech při odpovědi koktá nezávisle na pravdivosti odpovědi.

Při odpovědích na lživé otázky jsme kromě zmíněné latence neobjevili žádné nové dílčí projevy, které by se daly se lhaním spojit. Příliš se nemění ani celkový projev chování během nahrávání.

6.1.9 Matěj

Tabulka 10 Respondent Matěj

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ

Proband se usadil ve vzpřímené poloze a ruce položil volně na stehna.

Při odpovídáních pozorujeme delší latence než u ostatních probandů. Některé latence jsou opět doprovázeny krátkým „eee“. Následně po latenci Matěj rozvádí dlouhé odpovědi.

Při lži mění výraz obličeje, který působí více bezradným nebo také křečovitým dojmem než při pravdivých odpovědích. Při lži pozorujeme také větší psychomotorický neklid, který se projevuje čtenějšími pohyby rukama, kterými si tře stehna nebo ruce na chvíli přiloží k sobě.

6.1.10 Klára

Tabulka 11 Respondentka Klára

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.

Klára sedí vzpřímeně s rukama opřenými o sedačku. Ruce jsou volně podél těla. Během pokládání otázek s nimi občas před tělem gestikuluje.

Během celého dotazování se probandka snažila rozvádět své odpovědi do komplexních vět. Pokud musel proband nad odpovědí přemýšlet nebo vzpomínat, pozorovali jsme v některých případech zdvižení obou ramen.

Během lživých odpovědí jsme pozorovali větší latenci před odpovídáním stejně jako u některých předešlých probandů. Začátek některých odpovědí byl dále doprovázen koktáním. Při lhaní u 5. části jsme také pozorovali zvednuté obočí Kláry, které má zdvižené po celou dobu vyslovování odpovědí. Takový výraz bychom mohli přiřadit k emoci překvapení. Zřetelná byla také větší intenzita gestikulace během odpovídání na lež, která obsahovala delší věty. Z celkového dojmu z výrazu také usuzujeme, že se Klára tváří vážněji, pokud pronáší lež.

6.1.11 Nikola

Tabulka 12 Respondentka Nikola

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	PRAV.

Tato účastnice seděla po celou dobu výpovědi mírně shrbená s rukama volně loženými do klína. Rukama pak po celou dobu výpovědi gestikulovala.

Subjektivně jsme také pozorovali roztřesený hlas. Ten nebyl se objevil až po několika minutách odpovídání a dále se vyskytoval až do skončení dotazování. K tomuto faktu došlo nejspíše při odpovídání na druhý soubor otázek, který byl lživý a probandku mohl uvést do stresu, který dále přetrvával.

Verbální projev je u všech odpovědí poměrně četný do počtu slov. Při lživých odpovědích se pak Nikola často zakoktává. Delší lživé věty pak také obsahují „eee“ v průběhu výpovědi. Dalším rozdílem v pravdivých a nepravdivých odpovědích je pak důraz, který Nikola klade na slova lživých vět. Důraz při lži dává i pohybům těla, které doplňují verbální komunikaci.

Při lži se snaží Nikola klást až přílišný důraz na gesta a slova, a tak její projev působí hraným dojmem, který je navíc prokládáný různými přeřeknutími a častějšími paraverbálními zvuky („eee“). Ve výrazu obličeje působí celou dobu strnule a vážně, ať už

odpovídá na jakýkoliv druh otázek. Při latenci v průběhu delších lživých vět pak mění celý výraz obličeje, který je po dobu mlčení neutrální. Při znovunavázání verbálního projevu pak zase zvažní a mírně se zamračí.

6.1.12 Bedřich

Tabulka 13 Respondent Bedřich

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	PRAV.	LEŽ

Bedřich sedí uvolněně s mírně rozkročenýma nohama. Ruce má položené na sedačce mezi nohama.

Proband nepatrně gestikuluje rukama, které nezvedá ze sedačky. Oproti jiným probandům se zde nevyskytují tak četné latence ani s nimi spojené „eee“. Také působí nejklidnějším dojmem.

Při pronášení pravdy jsme si povšimli zřetelnějšího úsměvu. Pokud Bedřich čte otázky ze lživého souboru, pozorujeme taktéž úsměv, ten se vytrácí v momentě, kdy se Bedřich podívá do kamery, aby začal odpovídat na další otázku.

6.1.13 Monika

Tabulka 14 Respondentka Monika

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.

Monika sedí s překříženýma nohama. Ruce má v počátku kladení otázek překřížené na hrudi, během dotazování je ovšem položí na vyšší překříženou nohu. Na začátku pořizování záznamu se během odpovědi dívá do kamery, po čase se ovšem pohledem soustředí pouze na plátno, na kterém jsou promítány otázky.

Téměř po celou dobu nahrávání se Monika usmívá. Ve dvou sadách otázek (4. a 5. část) vyžadující lživou odpověď se ale úsměv vytrácí a výraz Moničina obličeje je více neutrální.

V celém záznamu dále pozorujeme množství latencí před vyslovenou odpovědí. Latence jsou také pozorovatelné v samotných větách, kdy Monika přemýšlí, jak větu dokončí. Spojku „a“ pak v takových větách prodlužuje, což v tomto případě zastupuje zmiňované dlouhé „eee“. V komplexních větách dále pozorujeme zjevnou gestikulaci, kterou si při odpovídání dopomáhá.

6.1.14 Romana

Tabulka 15 Respondentka Romana

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	LEŽ	LEŽ	PRAV.	PRAV.	PRAV.

Romana sedí s překříženýma nohama s pravou nohou položenou výše. Ruce má založené mezi stehny. V průběhu odpovídání je vytahuje a gestikuluje s nimi. Během odpovídání kroutí nebo přikyvuje hlavou v závislosti na kladné nebo záporné odpovědi. Nezávisle na povaze odpovědi se usmívá.

Při složitějších odpovědích pozorujeme četnější gesta. Při lži jsou tato gesta důraznější. Se lží je také spojená latence, která je častěji doprovázená paraverbálním „eee“. Při lži je patrný větší důraz na projevování emocí v obličejí podporující vyslovované tvrzení, které nahrazují jindy přítomný úsměv. Změny výrazu obličeje jsou poměrně rychlé a časté a vždy se snaží přizpůsobit významu vyslovované věty.

Důraz je také kladen na kroucení hlavou při podpoře negativního lživého tvrzení.

6.1.15 Patrik

Tabulka 16 Respondent Patrik

Baseline	Část 1	Část 2	Část 3	Část 4	Část 5	Část 6	Část 7	Část 8	Část 9	Část 10
PRAVDA	LEŽ	PRAV.	PRAV.	LEŽ	PRAV.	LEŽ	PRAV	LEŽ	LEŽ	PRAV.

Patrik má během sezení ruce položené v klíně. Kolena má u sebe. Při odpovídání se často předklání dopředu, pokud pronáší odpověď.

Předklon při přemýšlení, které je spojené s latencí, doplňuje skloněním hlavy dolů tak, že se nedívá do kamery ale na zem. Při odpovědích pohybuje četně hlavou ze strany na

stranu. Odpovědi jsou doplňovány gestikulací. Během odpovědi také často pohybuje nohama.

Při lži častěji používá pomlky prokládané paraverbálním projevem „eee“. Z celkového dojmu působí při lži rozpačtěji, častěji naklání hlavu dolů. Při lži v části 4 a 8 přeformuloval větu v jejím průběhu. Lživá témata jsou také kratší než pravdivá témata.

6.2 Výsledky analýzy všech respondentů

V této kapitole shrneme veškeré námi pozorované rozdíly mezi lživými a pravdivými tvrzeními všech účastníků, kriticky je zhodnotíme a porovnáme mezi sebou. Tato fáze vychází z principů sekundární analýzy, která porovnává již získaná data, která jsme nashromáždili během analýzy jednotlivých probandů. Konkrétně jsme v tomto kroku porovnávali pravdivostní tabulky jednotlivých probandů navzájem. Zaměřili jsme se především na části tabulek obsahující rozdíly ve lživých projevech mezi jednotlivými probandy.

V některých případech vycházíme z metody analýzy skrytého obsahu, který ve svém článku pojednávajícím o metodologických přístupech kvalitativního výzkumu zmiňují Leech a Onwuegbuzie (2008). Tento způsob přiřazuje význam získaným kódům a poznámkám výzkumníka vzhledem ke kontextu situace. Jelikož hledáme nové projevy lhaní, je nutné námi pozorované chování kriticky zhodnotit a posoudit, jestli se nejedná právě o nový díl projevu, který je spjatý se lží.

Kontextem v tomto případě myslíme skutečnost, že si je výzkumník vědom oddílů, kdy proband nemluví pravdu. Projevům v těchto oddílech je věnována větší pozornost a chování je kriticky zhodnoceno z hlediska autorových zkušeností s tématem a odbornou literaturou. Tato metoda je ovšem silně zatížena subjektivitou autora. Jejímu kritickému zhodnocení se budeme věnovat v diskuzi a v kapitole Reflexe výzkumníka.

Jak je také z předešlých kapitol pojednávajících o projevech jednotlivých respondentů patrné, někteří probandi na záznamech projevovali četnější nebo intenzivnější projevy než jiní. Tato část se proto snaží shrnout veškeré pozorované projevy do ucelené kapitoly.

6.2.1 Obličej/hlava

Podstatných změn jsme si povšimli ve výrazu obličeje, kdy lháři působí strnulejším dojmem a své emoční projevy nedávají příliš najevo. Při lži také pozorujeme na výrazu obličeje emoce znechucení či odporu, i když tato emoce nezapadá do kontextu vyslovované věty. Na některé jiné projevy, jako je například kývání nebo emoční exprese, je kladen větší důraz, aby podpořily lživé tvrzení.

Méně nápadnou složkou je nesymetričnost projevů, kterou můžeme pozorovat zejména na rtech respondentů. V několika případech se respondenti usmívali nebo dávali najevo odpor zdvižením nebo poklesem jen jedné strany rtů.

Při pozorování pohybů hlavou u některých probandů pozorujeme neadekvátní kroucení hlavou při kladné odpovědi na otázku. V některých případech se kroucení pozvolna mění na přikyvování v průběhu pronášené věty.

Rozdílná je také četnost nebo intenzita přikyvování. Ta se liší v závislosti na konkrétním aktérovi. Někteří při lži kývají hlavou častěji, jiní naopak intenzivněji.

6.2.2 Gesta

Gesta jsou nejčastěji používána při zahájení samotné odpovědi. Komplexnější odpovědi pak bývají gesty místy doplňovány. Jedná se o ilustrátory⁹, které řeč doprovázejí a pomáhají její plynulosti. Další druh pozorovaných gest jsou manipulátory, které doprovázejí nepravdivá tvrzení. Jedná se o drbání se na ruce, doteky vlasů, obličeje nebo nohou. Manipulátory bychom mohli spojit s větší tenzí, kterou zrovna lhář prožívá. Jestliže působí proband na záznamu strnule, využití manipulátorů je nižší.

Stejně jako u pohybů hlavou se liší intenzita nebo četnost projevovaných gest, zejména ilustrátorů. Z analýz je patrné, že pokud jsou gesta častá nebo intenzivní, bývají častější či intenzivnější pohyby hlavou. Obě tyto složky, jak hlava, tak ruce, se navzájem doplňují. Rozdílné je opět využívání gest mezi jednotlivými respondenty.

6.2.3 Paraverbální projevy

Ze všech paraverbálních projevů je nejzřetelnější latence před vyslovenou odpovědí na otázku, nehledě na její pravdivou povahu. U některých probandů se ovšem liší délka latence,

⁹O druzích gest pojednává kapitola 3.2.2 Neverbální projevy lži.

kteřá bývá při lži delší, nebo pozorujeme u některých lhářů pauzy během pronášení samotné odpovědi. Pauzy ve větách případně latence před začátkem věty jsou vyplňovány parazitickými zvuky, jako je v našem případě zmiňované dlouhé „eee“.

U některých probandů se také liší délka odpovědi v závislosti na lži či pravdě. Jedná se opět o individuální záležitost, kdy někteří probandi lživá tvrzení co nejrychleji ukončí a další je naopak rozvádějí.

V průběhu vyslovované lživé odpovědi je také zřejmé její přeformulování. Lež byla také doprovázená větším důrazem na vyslovaná slova.

6.3 Test odhalování lži

V této kapitole se zaměříme pouze na ty části zkoumaného materiálu, které byly v minulosti použity k tvorbě metody TOL. Popisem videonahrávek jsme se zabývali výše, a proto pro upřesnění doplníme jen některé informace, které se týkají samotného Testu odhalování lži.

Pořadí témat v TOL neodpovídalo pořadí při nahrávání aktérů. Tento krok byl zvolen z toho důvodu, abychom následným divákům prezentovali obdobná témata, která budou sledovat. Mimo znáhodnění pořadí byla vybrána ta témata, na kterých aktéři působí nejpřirozeněji. Jediné téma, které bylo vždy na prvním místě, je baseline, které pro diváky sloužilo jako vzor toho, jak proband odpovídá pravdivě. Následující 4 témata pak byla testová, kdy se diváci pokoušeli rozpoznat, jestli je na ně odpovídáno pravdivě či lživě.

Následující tabulka popisuje pořadí herců, témata, na která odpovídali a pravdivost jejich odpovědí. Číslo před tématem reprezentuje pořadí, ve kterém bylo téma nahráváno při sběru všech nahrávek. Písmeno v závorce pak vyjadřuje, jestli na téma odpovídal herec pravdu (P) nebo lež (L).

Tabulka 17 Rozložení Testu odhalování lži

Téma				
1 Romana	10 Zvíře (P)	8 Jídlo (P)	6 Místo původu (L)	7 Pocity (L)
2 Karel	10 Zvíře (L)	7 Pocity (L)	6 Místo původu (P)	2 Cestování (P)
3 Viola	8 Jídlo (L)	6 Místo původu (P)	10 Zvíře (L)	7 Pocity (P)
4 Marek	8 Jídlo (L)	6 Místo původu (P)	10 Zvíře (P)	7 Pocity (L)
5 Bára	8 Jídlo (L)	7 Pocity (P)	10 Zvíře (L)	6 Místo původu (L)

Při analyzování jsme opět využili pravdivostní tabulky jako při pozorování rozdílů lhaní jednotlivých respondentů společně s poznámkami, které nebylo možné vystihnout kódováním. V tomto kroku jsme ovšem pozorovali jen aktéry TOL a témata, která byla v TOL použita. Z takto provedené analýzy jsme u probandů nenašli příliš rozličných projevů, které by se daly přiřadit k projevům lži nebo pravdy.

Jelikož jsme se již zabývali analýzami jednotlivých probandů, nebudeme se zde zabývat jejich běžným chováním napříč soubory, ale pokusíme se jen vystihnout projevy spojené se lží.

Romana při lhaní důrazněji gestikuluje a podporuje svá tvrzení výraznějším kýváním hlavou. Dále je zřejmá latence před vyslovením lživé odpovědi.

Karel v tématu 10 přeformuluje větu, stejně jako v tématu 7. 10 téma obsahuje dlouhou latenci před začátkem vyslovované odpovědi na otázku. Karlova mimika se snaží podpořit lživá tvrzení výrazněji než při pravdivých odpovědích.

Viola v průběhu lhaní používá často parazitické „eee“ v průběhu vyslovování odpovědi. Další projev při lži jsou pomlky ve větách, které zrovna říká. Lež obsahuje méně gest, než je tomu u sdělování pravdy.

Aktér Marek měl po dobu lhaní v obou lživých souborech zdvižené obočí a sraštěné čelo. Během lživé odpovědi pak jednou přeformuloval větu. Jiné projevy jako gestikulace nebo latence před zahájením věty zůstávaly stejné.

Bára mění při přechodech z pravdivého na nepravdivé téma výraz obličeje. Během odpovídání v Testu odhalování lži se nedaří nalézt rozdílnější projevy mezi lží a pravdou.

Oproti analýzám veškerých témat probandů jsou projevy lži v TOL méně zřejmé. To může být způsobeno záměrným výběrem takových témat v při tvorbě videa, na kterých probandi působili co nejvíce přirozeně.

6.4 Odpovědi na výzkumné otázky

Z provedených analýz nyní můžeme odpovědět na výzkumné otázky, které jsme si pro výzkum stanovili.

O1: *Jaké neverbální a paraverbální projevy lži můžeme nalézt u herců ve videonahrávkách vzniklých ve výzkumu Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory?*

Jako nejznatelnější projev při lži je delší latence před odpovědí, která vyžaduje čas na vymyšlení nové verze příběhu, který není pravdivý. Dalším prvkem je přeformulování věty nebo pauza během pronášení věty. Dalším společným prvkem pro lživá tvrzení je vyplňování prázdných míst pronášené věty parazitickými zvuky („eee“, které vyplňuje mezery ve větách, případně před zahájením odpovědi).

Neverbální projevy se pak značně liší v závislosti na konkrétních hercích. Můžeme tak tvrdit, že obdobné paraverbální projevy nalezneme u všech lidí, nicméně neverbální projevy jsou do velké míry individuální záležitostí.

O2: Jak se navzájem liší neverbální a paraverbální projevy lhaní všech herců ve videonahrávkách vzniklých ve výzkumu Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory?

Analýzy ukázaly, že projevy lhaní jsou charakteristické pro daného člověka, který lež říká. Pozorovali jsme tak u jednotlivých probandů již popsané projevy lhaní, které jsou zmíněny v této práci výše.

U některých participantů se v neverbálních projevech liší jejich intenzita. Například můžeme pozorovat výraznější nebo naopak méně výrazná gesta, pokyvování hlavou nebo psychomotorický neklid při odpovídání. Mimo intenzitu nám výsledky ukázaly, že se liší četnost prezentovaných gest nebo mimických projevů. Někteří participanté také působili podstatně strnulejším dojmem při odpovídání lži.

Jako nový, poměrně složitý projev lži jsme zaznamenali změnu ve výrazu obličeje některých participantů, kteří svými expresemi projevovali emoce znechucení či odporu při lži. Můžeme se domnívat, že pokud přimějeme člověka lhát proti jeho vůli, bude se jeho odpor vůči lži projevovat ve výrazu obličeje.

O3: Jak se liší projevy lhaní a pravdy aktérů Testu odhalování lži využitého v předešlém výzkumu?

Pozorované rozdíly ve lži a pravdě jsou oproti celkovým materiálům nepatrné. Jedinými vodítky je zakoktávání, změna přeformulování věty nebo neutrální výraz obličeje. Lživých sekvencí je ovšem málo na to, abychom z nich mohli získat více možných projevů.

6.5 Reflexe výzkumníka

Jelikož je kvalitativní zpracování výzkumu značně ovlivněno subjektivitou výzkumníka, snažili jsme se předejít zkreslení opakovaným kódováním již zpracovaných dat. Veškerá testová videa jsme shlédli celkem pětkrát. První shlédnutí sloužilo k seznámení se s materiálem, následná tři kola kódování se zaměřila nejprve na projevy v oblasti hlavy, pak rukou a trupu, a nakonec na paraverbální projevy. Poslední shlédnutí sloužilo pro kontrolu použitých kódů.

Nevhodnému kódování jsme se také snažili předejít tím způsobem, že jsme dopředu neznali pravdivou povahu odpovědí probandů na konkrétní otázky. Tímto jsme se snažili zabránit předpojatosti výzkumníka ke kódování typických projevů lhaní v momentech, kdy má proband odpovídat lež.

Je vhodné v této kapitole také zmínit znalosti výzkumníka, který má s tímto tématem zkušenosti. Již provedl jeden výzkum zkoumající odhalování lži a disponuje znalostmi získanými z četby odborné literatury.

Subjektivita výzkumníka nejvíce ovlivnila způsoby vyhodnocování dat zejména v těch krocích práce, kdy jsme již znali pravdivou povahu odpovědí. Jedná se zejména o práci s pravdivostními tabulkami, které obsahoval další postřehy, které byly získány analýzou skrytého obsahu.

Analýza skrytého obsahu by nebyla v takové podobě možná, pokud by výzkumník neznal povahu odpovědí a neměl by s tématem předešlé zkušenosti. Ponecháme ovšem na čtenářově posouzení, jestli tento faktor znehodnocuje práci s daty nebo naopak přináší nové poznatky, které by bez odborného vhledu nebyly možné.

7 DISKUZE

Účelem tohoto výzkumu bylo prozkoumat neverbální a paraverbální projevy lhaní a pravdy aktérů podílejících se na výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnávání s nepsychologickými obory* (Chamrád, 2019). Také jsme si kladli za cíl objevit další možné projevy, které by mohly být pro lhaní typické. Následně jsme kriticky zhodnotili Test odhalování lži, který byl v předchozím výzkumu využit.

Mezi výsledky jednotlivých studií zabývajících se projevy lži panuje značná neshoda. Častým důvodem je rozdílnost v metodologii a komplexnosti problematiky lži (Sporer & Schwandt, 2006). Metaanalýza paraverbálních (Sporer & Schwandt, 2006) a neverbálních (Sporer & Schwandt, 2007) projevů lži napříč výzkumy jako jasný indikátor nepravdivých tvrzení objevila latenci před začátkem pronesení věty a výškou hlasu (Sporer & Schwandt, 2006). S tím souhlasí i Vrij et al. (2006), který latenci vysvětluje vyšším kognitivním zatížením lháře. Lhář musí v případě vymyšlení nového příběhu vynaložit značné kognitivní úsilí, které vede k prodloužení času před vyslovením své verze pravdy. Výška hlasu pak souvisí s prožíváním strachu z možného odhalení (Sondhi et al., 2016; Streeter et al., 1977) nebo vyšší aktivací nervového systému při lži (Sporer & Schwandt, 2006).

Latenci jsme v našem vzorku herců před vyslovením odpovědi pozorovali. Latence byla také zřejmá při odpovědích obsahující delší věty. Jedná se zejména o latenci v odpovědi na položenou otázku, která byla v našem výzkumu nejspíše způsobena nutností účastníka vymyslet novou verzi pravdy. I když se tato pauza před odpovědí vyskytuje i v případě pravdivých odpovědí, jedná se nejspíše o rozpomínání na některé detaily v případě komplexnějších otázek. Tento fakt podporuje teorii kognitivního zatížení (Zuckerman et al., 1981). Lhaní je kognitivně náročnější proces, než je sdělování pravdy.

Naše výsledky v oblasti latence se pak shodují s výsledky práce Spence et al. (2012), ve které jejich participanti odpovídali na dotazy pravdivě a nepravdivě na různá témata (např. kouření, povolená míra alkoholu v krvi, stejnopohlavní manželství apod.). Ze všech témat byla vybrána dvě podle toho, jak jsou pro respondenta citlivá. Na jedno téma měl participant odpovídat upřímně, při druhém tématu se měl snažit obelhat výzkumníka. Odpovědi byly zaznamenány a následně byl měřen čas před odpovědí na položenou otázku. Stejně jako v našem případě neměli účastníci výzkumu čas na přípravu lži. Výzkum pak

prokázal výskyt latencí před odpověďmi, které nebyly pravdivé stejně jako v našem případě. Spence a jeho kolegové (2012) také objevili nižší rychlost řeči (počet slov za sekundu), pokud člověk lže.

S latencí jsme objevili také spojitost častějšího paraverbálního „eee“ před odpovědí. Společně s tímto paraverbálním projevem jsme také při lživých tvrzeních objevili koktání. Slovní projev tak nebyl vždy plynulý, herci navíc průběh odpovídání vyplňovali mlčením. Tohoto faktu si jsou vědomi i někteří výzkumníci (Sporer & Schwandt, 2006), kteří jej dávají do spojitosti s vyšší aktivací organismu nebo zmiňované kognitivní zátěže.

V rozporu s tímto zjištěním je výzkum Benuse a jeho kolegů (2006), kteří analyzovali pauzy v řeči a jejich vyplňování parazitickými zvuky (um, uh) při lživých tvrzeních. Jejich vzorek respondentů obsahoval 32 lidí, kteří se zúčastnili přibližně 30 minut dlouhého rozhovoru. Jejich respondenti byli oproti našemu výzkumu finančně odměněni, pokud si povedou při lži dobře. Rozhovor byl zaznamenán pomocí mikrofону a následně přepsán pro hlubší analýzy. Výsledky této studie pak neobjevily vztah mezi četností pauz případně jinou výplní vět a lži. Autoři tvrdí, že i při lži se člověk snaží dávat pozor na to, co a jak říká, a proto se lháři soustředí právě na taková vodítka ke lži, jako jsou pauzy v řeči.

Musíme však podotknout, že jejich analýzy se zaměřily pouze na řeč participantů. Domníváme se, že pokud by byl hodnocen celkový projev participantů včetně neverbálních projevů, bylo by pro ně těžší skrýt pauzy v řeči, jelikož by se museli soustředit na více kanálů, které mohou lež prozradit. Je také možné, že pokud je motivovanost participantů zvýšena možnou odměnou, vynaloží tak participanti více úsilí skrýt lež, a proto nedojde k jejímu úniku skrze pauzy v řeči.

S výsledky Benuse a jeho kolegů (2006) nesouhlasí práce Levitana a jeho kolegů (2018). Ti naopak zjistili častější výskyt pauz řeči na vzorku studentů, kteří se spolu navzájem vedli rozhovor. Rozhovoru se studenti účastnili vždy ve dvojicích, kdy jeden kladl otázky a druhý lhal nebo říkal pravdu. Oproti výzkumu Bennuse v tomto případě nebyla slíbena žádná odměna za úspěch při lhaní.

Dále výsledky naší analýzy naznačily, že sice neexistují univerzální projevy lži, nicméně se liší pravdivý a nepravdivý projev každého probanda zvlášť. Tomu odpovídají výsledky metaanalýzy (Sporer & Schwandt, 2007), která se snažila napříč výzkumy odhalit jasné neverbální projevy lži. Výzkumy jsou ovšem nejednotné a často si rozporují různými teoretickými ukotveními.

Někteří naši herci byli během lži více aktivní v pohybech, jiní naopak jakýkoli pohyb rukama nebo hlavou omezili na minimum. Stejně tak tomu bylo u exprese emocí. Ty byly při lži buď výraznější nebo naopak utlumenější. Při rozlišování pravdy a lži se tak jeví užitečné znát upřímný projev člověka, což může sloužit ke srovnávání a posuzování pravdivosti jeho výpovědi.

Výsledky práce objevily možný vztah prožitků negativních emocí při lži, které byly zřejmé ve výrazech obličeje, jak o těchto výrazech mluví Ekman (2015). Jedná se především o výrazy odporu či znechucení. V kontextu naší experimentální situace se můžeme domnívat, že pokud přimějeme člověka lhát proti jeho vůli, můžeme u něj vyvolat právě tyto emoce, které se objeví v jeho výrazu. V našem případě nebyla povaha odpovědí taková, aby sama vyvolávala tyto emoce. Proto se můžeme domnívat, že měli v takovém případě někteří aktéři odpor k nutnosti pronést lež, i když sami lhát nechtěli.

V další části výzkumu jsme se kriticky postavili k práci *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory* (Chamrád, 2019). Jelikož námi zkoumaný materiál byl využit při tvorbě metody Test odhalování lži (TOL), která měla za úkol měřit schopnost odhalit lež člověka v předcházejícím výzkumu, rozhodli jsme se také prozkoumat projevy lži a pravdy této metody. K analýzám TOL jsme se také prozkoumat projevy lži a pravdy této metody. K analýzám TOL jsme přistupovali stejným způsobem jako k nahrávkám všech herců. Kvalitativními analýzami se nám ovšem nepodařilo najít jednoznačné projevy, které by mohly být vodítky ke lži herců. Jediným možným, ovšem ne příliš výrazným, indikátorem je již zmiňovaná latence.

Absence rozdílů mezi lží a pravdou může být způsobena několika faktory. První je výběr samotných herců, kteří se výzkumníkovi zdáli jako nejzdatnější lháři, takže jejich projevy nebyly viditelné. Druhým je výběr konkrétních témat, která byla vybírána taktéž podle toho, jak moc dobře v nich dokázali herci lež kamuflovat. Témata v TOL byla vybrána až z druhé poloviny celého nahrávání, kdy si herci zřejmě přivykli nahrávací situaci a mohli tak působit uvolněněji i při sdělování lživých tvrzení.

I přes to však účastníci výzkumu (Chamrád, 2019) dosahující vyšší sociální zdatnosti v dotazníku SSI (*Social skills inventory*; Riggio, 1992) skórovali výše v TOL. Je tedy možné, že námi volený způsob analýzy nebyl schopný projevy lži odhalit i přes to, že se v TOL vyskytují.

Tento výzkum obsahuje řadu limitů, které je třeba kriticky zhodnotit. Jedním z nedostatků je absence dalších hodnotitelů testového materiálu, který tak mohl být pouze

subjektivním dojmem autora, který data zpracovával. Je tedy vhodné brát výsledky s rezervou. K testovému materiálu a také ke způsobu kódování by mohli přistupovat výzkumníci odlišným způsobem, což by mělo za následek jinou podobu výsledků prezentovaných v této studii. Vhodným řešením by byla účast většího počtu výzkumníků, kteří jsou obeznámeni s tematikou lhaní a jejími projevy. V takovém případě by bylo možné jasněji nadefinovat, které projevy kódovat a které nikoli. V průběhu našeho kódování jsme se dostávali do situace, kdy nebylo zřejmé, jestli je vhodné některý projev už kódovat, nebo ještě nikoli (například při rozdílné intenzitě konkrétního projevu).

Dalším limitem je podoba samotného testového materiálu, který nebyl primárně určen k tomuto výzkumu. Materiál byl využit z důvodu nemožnosti sběru adekvátních dat z důvodu pandemie, a proto jsme se uchýlili k možnosti použít data z předešlého výzkumu. Projevy lhaní nemusely být tak zjevné, jelikož k jejich zřetelnějším projevům je nutné uvést respondenta do stresové situace, která může být vytvořena pokládáním citlivějších otázek, což zmiňuje například Frank a Feeley (2003). Náš testový materiál obsahoval dotazy na témata z běžného života, které v respondentech takovou míru stresu nevyvolaly, a proto nedocházelo k zřetelnějším projevům lhaní.

Znalost probandů o povaze výzkumu je dalším z možných problémů, který můžeme objevit v této práci. Účastníci si byli vědomi faktu, že se podílí na výzkumu zkoumajícího lež a její projevy. Při odpovědích pak mohli záměrně své chování přizpůsobit faktu, že jejich projevy budou kriticky zkoumány. Z toho důvodu se nejspíše chování probandů příliš neliší v závislosti na pravdivé nebo lživé povaze odpovědi.

Je vhodné tyto limity při kritickém hodnocení této práce brát na zřetel, jelikož mohly do značné míry ovlivnit výsledky výzkumu.

8 ZÁVĚR

Výsledky jednotlivých účastníků nám ukázaly, že jsou jejich projevy lži rozdílné a unikátní pro každého z nich. Liší se zejména četnost námi sledovaných projevů. Někteří aktéři byli při lži aktivnější, jiní naopak ustrnuli a neprojevovali téměř žádné chování. Liší se také intenzita projevů napříč aktéry. Část našich herců podporovala svá tvrzení intenzivnějšími gesty, zvláště pokud říkali lež. Intenzivní projevy se týkaly například výraznějšího přikyvování při sdělování lži. Při lži jsme také několikrát pozorovali nesouhlasné kroucení hlavou, které bylo v rozporu s kladným tvrzením aktéra.

Analýza všech účastníků ukázala, že jediným společným indikátorem lži u všech probandů je latence před zahájením odpovědi, která je spojena s vyšší kognitivní námahou. S latencí je pak také častý výskyt paraverbálního „eee“ před zahájením odpovědi na otázku, případně se vyskytuje uprostřed pronášené věty, kdy se respondenti snaží domyslet svou odpověď.

Jako nový projev jsme objevili výraz znechucení či odporu u lživých sdělení. Domníváme se, že aktér videa, který byl experimentální situací přinucen lhát, prožíval emoce odporu. Ty se pak projeví v jeho expresi obličeje.

Dále jsme se kriticky postavili k předešlému výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozpoznávat lež v porovnání s nep psychologickými obory*. Analýzy Testu odhalování lži, který byl použit ve zmiňovaném výzkumu, neobjevily výrazné rozdíly ve lživých a pravdivých odpovědích. Zjevná byla pouze latence před vyslovením odpovědi, případně se krátké latence objevovaly i v průběhu vyslovování odpovědi.

9 SOUHRN

Lež je součástí života každého z nás. Podle DePaulové a jejich kolegů (1996) lžeme jednou až dvakrát za den. Hancock et al. (2004) uvádí, že lžeme až v jedné čtvrtině rozhovorů a jsme schopni během desetiminutové konverzace zalhat až dvakrát. Lež nabývá různých forem, které také rozhodují o tom, jak často lžeme. Jako základní dělení rozlišujeme sociální a vážné lži (DePaulo et al., 1996; Vrij, 2008b), které se liší závažností. Sociální lži jsou mírnější a nemívají tak negativní důsledky, pokud dojde k jejich odhalení. Další dělení rozlišuje, do jaké míry byla pozměněna sdělovaná informace. V případě falzifikace dochází k vymyšlení úplně nových, nepravdivých informací, které nemají žádný skutečný základ (Granhag & Vrij, 2005). Zkreslení se naopak zakládá na skutečnosti, ačkoli některé informace nejsou pravdivé (Granhag & Vrij, 2005). Poslední zatajování znamená, že nesdělíme informaci, která by měl být sdělena (Granhag & Vrij, 2005).

Forma lži a její četnost je také závislá na samotném lháři. Rozdíly můžeme pozorovat u rysů Temné triády. Lidé s vyššími hodnotami na škálách Temné triády lžou častěji než lidé s hodnotami nižšími (Giammarco et al., 2013). Lidé s vyššími hodnotami na škále machiavelismu o sobě tvrdí, že jsou nejzdatnější lháři ze všech tří rysů. Častěji lžou pro dosažení úspěchu ve společnosti (Giammarco et al., 2013). Oproti tomu lidé dosahujících vyšších hodnot na škále narcismu lžou, aby se prezentovali jako lepší lidé, než ve skutečnosti jsou (Giammarco et al., 2013). Oproti často lžoucím osobám s vysokými hodnotami Temné triády lžou nejméně často lidé s vysokou extravertí a otevřeností v kombinaci s nízkým neuroticismem (Baughman et al., 2014).

Lež se skládá z několika složek, které můžeme na druhých osobách pozorovat. Emocionální složka je spojená s emocemi, které během lhaní prožíváme. Jedná se především o emoce strachu z odhalení nebo viny, protože k druhým nejsem upřímní (Ekman, 1988) Případně prožíváme štěstí (Ekman, 2001), jestliže nám dělá radost úspěch lži. Behaviorální složka označuje pozorovatelné projevy chování, které při lži máme. Jedná se o gesta či jiné pohyby, které na lež mohou poukazovat (DePaulo et al., 2003). Další důležitou složkou je kognitivní zatížení, které je při lži zvýšené, protože musíme vynaložit značné úsilí k vymyšlení nové verze pravdy, udržení ji v paměti a případnému zrekapitulování v budoucnosti (Vrij et al., 2017). V běžné populaci nenajdeme příliš mnoho osob, které by

byly schopny úspěšně lež odhalit. Experimentální výzkumy naznačují, že snaha při rozlišování lži od pravdy přibližuje spíše náhodě (Sternglanz et al., 2019). O'Sullivanová a Ekman (2004) popisují existenci takzvaných *wizardů*, kteří jsou schopni rozpoznat lež s vysokou úspěšností. Mohli bychom se také domnívat, že budou v odhalování lži úspěšnější lidé, kteří se s lháři dostávají do kontaktu v rámci své profese. Nicméně i u příslušníků policie najdeme úspěšnost na hranici náhody (Vrij, 2008b).

Námi prováděný výzkum se zaměřil na zkoumání možných projevů lži v neverbální a paraverbální složce komunikace. Také jsme se snažili nalézt nová vodítka ke lži, která nejsou v současné literatuře zmiňována. V poslední části výzkumu jsme se zaměřili na filmový materiál *Testu odhalování lži* (Chamrád, 2019), který byl vytvořen jako měřicí metoda pro schopnost odhalovat lež.

Jako materiál pro toto pozorování jsme využili nahrávky aktérů, kteří se zúčastnili výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory* (Chamrád, 2019). Celkem se nahrávání zúčastnilo 15 herců, kteří se podíleli na tvorbě Testu odhalování lži, který byl využit v předešlém výzkumu. Nahrávky obsahují pravdivá a nepravdivá tvrzení, která jsme analyzovali kvalitativními způsoby.

Každé video jsme shlédli celkem pětkrát. První shlédnutí sloužilo pro naše seznámení s konkrétním videoklipem, až poté jsme započali s kódováním. Nejprve jsme kodovali neverbální projevy chování v oblasti hlavy. Při dalším shlédnutí jsme se zaměřili na ruce a trup. Následně jsme se soustředili na paraverbální projevy. Nakonec jsme pro kontrolu každý snímek viděli ještě jednou, abychom měli jistotu, že nám žádný kód neunikl. Takovýto způsob kódování jsme se rozhodli použít z toho důvodu, abychom zaznamenali veškeré podstatné informace, které se v projevech vyskytovaly.

Neverbální a paraverbální projevy byly následně zaznamenány do pravdivostních tabulek, které jsme vytvořili na základě použitých kódů. V tabulkách jsme hledali rozdíly v projevech při lživých a pravdivých tvrzeních. Stejně tak jsme se snažili nalézt souvislosti mezi jednotlivými projevy navzájem. Navíc jsme při zpracování dat vycházeli z analýzy skrytého obsahu, která nám umožňuje přiřadit námi pozorované projevy chování ke lži. Při analýze skrytého obsahu výzkumník na základě svých znalostí o zkoumaném materiálu vyvozuje nové souvislosti, které by bez kontextu zapadly a nebylo by možné je využít. V našem případě jsme pomocí analýzy skrytého obsahu objevili výrazy znechucení při lži.

Výsledky jednotlivých analýz se značně liší napříč všemi aktéry. Každý projevoval určité specifické chování spojené se lží, které pro něj bylo typické, nicméně společným projevem pro všechny aktéry je pouze latence před odpovědí, případně v průběhu sdělování odpovědi. Druhým společným projevem jsou parazitické zvuky („eee“), které se vyskytovaly společně s latencí.

Mezi jednotlivé projevy herců jsme pozorovali kývání hlavou na znamení nesouhlasu, i když jejich tvrzení obsahovalo kladné sdělení. Pokud herci používali četnější gesta, zvýšila se také četnost přikyvování hlavou. Jiní herci naopak omezili své pohyby na minimum. Zaznamenali jsme také větší důraz, který byl na gesta či kývání hlavou kladen.

U několika herců jsme si povšimli výrazu znechucení nebo odporu při lživých odpovědích, který nezapadal do kontextu sdělovaného tvrzení. Domníváme se, že pokud přimějeme člověka ke lži, může to v něm vyvolat negativní emoce, které si neuvědomuje, a proto se je nesnaží jakkoli maskovat.

K analýze Testu odhalování lži jsme přistupovali stejným způsobem, jako ke všem 15 hercům. Test odhalování lži se skládá z výpovědi pěti herců, kteří sdělují lež nebo pravdu. Osoba podrobena Testu odhalování lži se pak snaží rozpoznat, kdy herci na videu říkají pravdu a kdy lež. V rámci kritického hodnocení tohoto testu jsme se snažili odpovědět na otázku, jestli metoda skutečně měří schopnost odhalovat lež, čili jestli se v testu vyskytují nějaké projevy lži mezi jednotlivými herci. Až na latenci výsledky neobjevily žádné jiné projevy, které by se daly se lží přímo spojit. Z pohledu naší práce bychom mohli usoudit, že TOL je metodou, která schopnost odhalit lež neměří. Je ale také možné, že se v TOL vyskytují projevy lži, které námi nebyly rozpoznány.

Mezi největší nedostatky v práci shledáváme absenci dalších hodnotitelů, kteří by se podíleli na kódování projevů a následných analýzách, jelikož v takovém případě je práce zatížena subjektivním pohledem autora, který mohl být zaujatý.

LITERATURA

- Aamodt, M., & Custer, H. (2006). Who Can Best Catch a Liar? *Forensic Examiner*, 15(1).
- Baughman, H. M., Jonason, P. K., Lyons, M., & Vernon, P. A. (2014). Liar liar pants on fire: Cheater strategies linked to the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 71, 35–38. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.07.019>
- Benus, S., Enos, F., Hirschberg, J. B., & Shriberg, E. (2006). *Pauses in Deceptive Speech*. <https://doi.org/10.7916/D8SQ97TG>
- Blandón-Gitlin, I., Fenn, E., Masip, J., & Yoo, A. H. (2014). Cognitive-load approaches to detect deception: Searching for cognitive mechanisms. *Trends in Cognitive Sciences*, 18(9), 441–444. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.05.004>
- Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A., & Merckelbach, H. (2016). Strong, but Wrong: Lay People's and Police Officers' Beliefs about Verbal and Nonverbal Cues to Deception. *PLOS ONE*, 11(6), e0156615. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0156615>
- Bok, S. (1999). *Lying moral choice in public and private life*. <http://www.myilibrary.com?id=458377>
- Bond, C. F., & DePaulo, B. M. (2008). Individual differences in judging deception: Accuracy and bias. *Psychological Bulletin*, 134(4), 477–492. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.4.477>
- Boukalová, H., & Gillernová, I. (2020). *Kapitoly z forezní psychologie*.
- Bryant, E. M. (2008). *Real Lies, White Lies and Gray Lies: Towards a Typology of Deception*. 7, 27.
- Buller, D. B., & Burgoon, J. K. (1996). Interpersonal Deception Theory. *Communication Theory*, 6(3), 203–242. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1996.tb00127.x>

- Cole, P. M. (1986). Children's Spontaneous Control of Facial Expression. *Child Development*, 57(6), 1309. <https://doi.org/10.2307/1130411>
- Debey, E., Verschuere, B., & Crombez, G. (2012). Lying and executive control: An experimental investigation using ego depletion and goal neglect. *Acta Psychologica*, 140(2), 133–141. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2012.03.004>
- DePaulo, B. M., Kashy, D. A., Kirkendol, S. E., Wyer, M. M., & Epstein, J. A. (1996). Lying in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 979–995. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.5.979>
- DePaulo, B. M., Kirkendol, S. E., Tang, J., & O'Brien, T. P. (1988). The motivational impairment effect in the communication of deception: Replications and extensions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 12(3), 177–202. <https://doi.org/10.1007/BF00987487>
- DePaulo, B. M., Lindsay, J. J., Malone, B. E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. (2003). Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129(1), 74–118. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.1.74>
- DePaulo, B. M., & Morris, W. L. (2004). Discerning lies from truths: Behavioural cues to deception and the indirect pathway of intuition. In P. A. Granhag & L. A. Strömwall (Eds.), *The Detection of Deception in Forensic Contexts* (1. vyd., s. 15–40). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490071.002>
- DeVito, J. A. (2008). *Základy mezilidské komunikace*. Grada.
- Dike, C., Baranoski, M., & Griffith, E. (2005). Pathological lying revisited. *The journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 33, 342–349.
- Dike, C., Baranoski, M., & Griffith, E. E. H. (2006). What is pathological lying? *British Journal of Psychiatry*, 189(1), 86–86. <https://doi.org/10.1192/bjp.189.1.86>

- Dreber, A., & Johannesson, M. (2008). Gender differences in deception. *Economics Letters*, 99(1), 197–199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.06.027>
- Driskell, J. E. (2012). Effectiveness of deception detection training: A meta-analysis. *Psychology, Crime & Law*, 18(8), 713–731. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2010.535820>
- Ein-Dor, T., Perry-Paldi, A., Zohar-Cohen, K., Efrati, Y., & Hirschberger, G. (2017). It takes an insecure liar to catch a liar: The link between attachment insecurity, deception, and detection of deception. *Personality and Individual Differences*, 113, 81–87. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.015>
- Ekman, P. (1988). Lying and nonverbal behavior: Theoretical issues and new findings. *Journal of Nonverbal Behavior*, 12(3), 163–175. <https://doi.org/10.1007/BF00987486>
- Ekman, P. (1996). Why Don't We Catch Liars? *Social Research*, 63(3), 801–817.
- Ekman, P. (2001). *Telling lies: Clues to deceit in the marketplace, politics, and marriage*. W.W. Norton.
- Ekman, P. (2015). *Odhalené emoce. Naučte se rozpoznávat výrazy tváře a pocity druhých*. JAN MELVIL Publishing.
- Evans, J. R., Michael, S. W., Meissner, C. A., & Brandon, S. E. (2013). Validating a new assessment method for deception detection: Introducing a Psychologically Based Credibility Assessment Tool. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2(1), 33–41. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2013.02.002>
- Frank, M. G., & Feeley, T. H. (2003). To Catch a Liar: Challenges for Research in Lie Detection Training. *Journal of Applied Communication Research*, 31(1), 58–75. <https://doi.org/10.1080/00909880305377>

- Frierson, R. L., & Joshi, K. G. (2017). Implications of Pseudologia Fantastica in Criminal Forensic Evaluations: A Review and Case Report. *Journal of Forensic Sciences*, 63(3), 976–979. <https://doi.org/10.1111/1556-4029.13616>
- Giammarco, E. A., Atkinson, B., Baughman, H. M., Veselka, L., & Vernon, P. A. (2013). The relation between antisocial personality and the perceived ability to deceive. *Personality and Individual Differences*, 54(2), 246–250. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.09.004>
- Gillath, O., Sesko, A. K., Shaver, P. R., & Chun, D. S. (2010). Attachment, authenticity, and honesty: Dispositional and experimentally induced security can reduce self- and other-deception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(5), 841–855. <https://doi.org/10.1037/a0019206>
- Glass, L. (2014). *Lháři a jejich řeč těla: Jak prohlédnout finty, přetvářku a lži, které každý den slycháte od lidí*. BizBooks.
- Gneezy, U. (2005). Deception: The Role of Consequences. *American Economic Review*, 95(1), 384–394. <https://doi.org/10.1257/0002828053828662>
- Gneezy, U., Niederle, M., & Rustichini, A. (2003). Performance in Competitive Environments: Gender Differences. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(3), 1049–1074. <https://doi.org/10.1162/00335530360698496>
- Gongola, J., Scurich, N., & Quas, J. A. (2017). Detecting deception in children: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 41(1), 44–54. <https://doi.org/10.1037/lhb0000211>
- Granhag, P. A., & Vrij, A. (2005). Deception Detection. In *Psychology and law: An empirical perspective*. Guilford Press.
- Hancock, J. T., Thom-Santelli, J., & Ritchie, T. (2004). Deception and design: The impact of communication technology on lying behavior. *Proceedings of the 2004*

- Conference on Human Factors in Computing Systems - CHI '04*, 129–134.
<https://doi.org/10.1145/985692.985709>
- Hare, R. D., Forth, A. E., & Hart, S. D. (1989). The Psychopath as Prototype for Pathological Lying and Deception. In J. C. Yuille (Ed.), *Credibility Assessment* (s. 25–49). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-015-7856-1_2
- Hart, C. L., Lemon, R., Curtis, D. A., & Griffith, J. D. (2020). Personality Traits Associated with Various Forms of Lying. *Psychological Studies*, 65(3), 239–246. <https://doi.org/10.1007/s12646-020-00563-x>
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Portál.
- Hartwig, M., & Bond, C. F. (2011). Why do lie-catchers fail? A lens model meta-analysis of human lie judgments. *Psychological Bulletin*, 137(4), 643–659. <https://doi.org/10.1037/a0023589>
- Hauch, V., Blandón-Gitlin, I., Masip, J., & Sporer, S. L. (2015). Are Computers Effective Lie Detectors? A Meta-Analysis of Linguistic Cues to Deception. *Personality and Social Psychology Review*, 19(4), 307–342. <https://doi.org/10.1177/1088868314556539>
- Honzák, R., & Honzák, F. (2018). *Čas psychopatů*.
- Hu, X., Chen, H., & Fu, G. (2012). A Repeated Lie Becomes a Truth? The Effect of Intentional Control and Training on Deception. *Frontiers in Psychology*, 3. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00488>
- Chamrád, J. (2019). *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory*.
- Childs, J. (2012). Gender differences in lying. *Economics Letters*, 114(2), 147–149. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.10.006>

- Jang, S. A., Smith, S., & Levine, T. (2002). To stay or to leave? The role of attachment styles in communication patterns and potential termination of romantic relationships following discovery of deception. *Communication Monographs*, *69*(3), 236–252. <https://doi.org/10.1080/03637750216543>
- Jensen, L. A., Arnett, J. J., Feldman, S. S., & Cauffman, E. (2004). The Right to Do Wrong: Lying to Parents Among Adolescents and Emerging Adults. *Journal of Youth and Adolescence*, *33*(2), 101–112. <https://doi.org/10.1023/B:JOYO.0000013422.48100.5a>
- Kosmitzki, C., & John, O. P. (1993). The implicit use of explicit conceptions of social intelligence. *Personality and Individual Differences*, *15*(1), 11–23. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90037-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90037-4)
- Leech, N. L., & Onwuegbuzie, A. J. (2008). Qualitative data analysis: A compendium of techniques and a framework for selection for school psychology research and beyond. *School Psychology Quarterly*, *23*(4), 587–604. <https://doi.org/10.1037/1045-3830.23.4.587>
- Levitan, S. I., Maredia, A., & Hirschberg, J. (2018). Linguistic Cues to Deception and Perceived Deception in Interview Dialogues. *Proceedings of the 2018 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long Papers)*, 1941–1950. <https://doi.org/10.18653/v1/N18-1176>
- Luke, T. J. (2019). Lessons From Pinocchio: Cues to Deception May Be Highly Exaggerated. *Perspectives on Psychological Science*, *14*(4), 646–671. <https://doi.org/10.1177/1745691619838258>

- Marono, A., Clarke, D., Navarro, J., & Keatley, D. (2018). A Sequence Analysis of Nonverbal Behaviour and Deception. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 33(2), 109–117. <https://doi.org/10.1007/s11896-017-9238-9>
- McCornack, S. A., & Parks, M. R. (1986). Deception Detection and Relationship Development: The Other Side of Trust. *Annals of the International Communication Association*, 9(1), 377–389. <https://doi.org/10.1080/23808985.1986.11678616>
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford Press.
- Mleziva, E. (2000). *Encyklopedie lži, podvádění a klamání: S příklady a obrana proti nim* (Vyd. 1). Vyšehrad.
- Mynaříková, L. (2015). *Psychologie lži*. Grada.
- Mynaříková, L. (2017). *Lež ti kouká z očí: Průvodce světem lží a klamů*. Grada Publishing a.s.
- Oberlader, V. A., Naefgen, C., Koppehele-Gossel, J., Quinten, L., Banse, R., & Schmidt, A. F. (2016). Validity of content-based techniques to distinguish true and fabricated statements: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 40(4), 440–457. <https://doi.org/10.1037/lhb0000193>
- O'Sullivan, M., & Ekman, P. (2004). The wizards of deception. In *Deception detection in forensic context* (2004. vyd.). Cambridge Press.
- Patterson, M. L., Foster, J. L., & Bellmer, C. D. (2001). Another look at accuracy and confidence in social judgments. *Journal of Nonverbal Behavior*, 25(3), 207–219. <https://doi.org/10.1023/A:1010675210696>
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556–563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)

- Peterson, C. C. (1995). The role of perceived intention to deceive in children's and adults' concepts of lying. *British Journal of Developmental Psychology*, *13*(3), 237–260.
<https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1995.tb00677.x>
- Plháčková, A. (2004). *Učebnice obecné psychologie*. Academia.
- Porter, S., Brinke, L. ten, Baker, A., & Wallace, B. (2011). Would I lie to you? “Leakage” in deceptive facial expressions relates to psychopathy and emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, *51*(2), 133–137.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.03.031>
- Porter, S., & ten Brinke, L. (2008). Reading Between the Lies: Identifying Concealed and Falsified Emotions in Universal Facial Expressions. *Psychological Science*, *19*(5), 508–514. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02116.x>
- Porter, S., Woodworth, M., & Birt, A. R. (2000). Truth, Lies, and Videotape: An Investigation of the Ability of Federal Parole Officers to Detect Deception. *Law and Human Behavior*, *24*(6), 643–658. <https://doi.org/10.1023/A:1005500219657>
- Riggio, R. (1992). *The social skills inventory (SSI): Measuring nonverbal and social skills*. 25–33.
- Riggio, R. E., Tucker, J., & Throckmorton, B. (1987). Social Skills and Deception Ability. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *13*(4), 568–577.
<https://doi.org/10.1177/0146167287134013>
- Roulin, N., & Ternes, M. (2019). Is it time to kill the detection wizard? Emotional intelligence does not facilitate deception detection. *Personality and Individual Differences*, *137*, 131–138. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.08.020>
- Sondhi, S., Vijay, R., Khan, M., & Salhan, A. K. (2016). Voice analysis for detection of deception. *2016 11th International Conference on Knowledge, Information and*

- Creativity Support Systems (KICSS)*, 1–6.
<https://doi.org/10.1109/KICSS.2016.7951455>
- Spence, K., Villar, G., & Arciuli, J. (2012). Markers of Deception in Italian Speech. *Frontiers in Psychology*, 3. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00453>
- Sporer, S. L., & Schwandt, B. (2006). Paraverbal indicators of deception: A meta-analytic synthesis. *Applied Cognitive Psychology*, 20(4), 421–446.
<https://doi.org/10.1002/acp.1190>
- Sporer, S. L., & Schwandt, B. (2007). Moderators of nonverbal indicators of deception: A meta-analytic synthesis. *Psychology, Public Policy, and Law*, 13(1), 1–34.
<https://doi.org/10.1037/1076-8971.13.1.1>
- Sternglanz, R. W., Morris, W. L., Morrow, M., & Braverman, J. (2019). A Review of Meta-Analyses About Deception Detection. In T. Docan-Morgan (Ed.), *The Palgrave Handbook of Deceptive Communication* (s. 303–326). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-96334-1_16
- Streeter, L. A., Krauss, R. M., Geller, V., Olson, C., & Apple, W. (1977). Pitch changes during attempted deception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(5), 345–350. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.35.5.345>
- Talwar, V., & Lee, K. (2008). Social and Cognitive Correlates of Childrens Lying Behavior. *Child Development*, 79(4), 866–881. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01164.x>
- Talwar, V., Murphy, S. M., & Lee, K. (2007). White lie-telling in children for politeness purposes. *International Journal of Behavioral Development*, 31(1), 1–11.
<https://doi.org/10.1177/0165025406073530>

- ten Brinke, L., Porter, S., & Baker, A. (2012). Darwin the detective: Observable facial muscle contractions reveal emotional high-stakes lies. *Evolution and Human Behavior*, 33(4), 411–416. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2011.12.003>
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: Proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Portál.
- Vernham, Z., Vrij, A., Mann, S., Leal, S., & Hillman, J. (2014). Collective interviewing: Eliciting cues to deceit using a turn-taking approach. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(3), 309–324. <https://doi.org/10.1037/law0000015>
- Verschuere, B., Spruyt, A., Meijer, E. H., & Otgaar, H. (2011). The ease of lying. *Consciousness and Cognition*, 20(3), 908–911. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2010.10.023>
- Vrij, A. (2005). Criteria-Based Content Analysis: A Qualitative Review of the First 37 Studies. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11(1), 3–41. <https://doi.org/10.1037/1076-8971.11.1.3>
- Vrij, A. (2008a). *Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities* (2. ed). Wiley.
- Vrij, A. (2008b). Nonverbal Dominance Versus Verbal Accuracy in Lie Detection: A Plea to Change Police Practice. *Criminal Justice and Behavior*, 35(10), 1323–1336. <https://doi.org/10.1177/0093854808321530>
- Vrij, A., Fisher, R., Mann, S., & Leal, S. (2006). Detecting deception by manipulating cognitive load. *Trends in Cognitive Sciences*, 10(4), 141–142. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2006.02.003>
- Vrij, A., Fisher, R. P., & Blank, H. (2017). A cognitive approach to lie detection: A meta-analysis. *Legal and Criminological Psychology*, 22(1), 1–21. <https://doi.org/10.1111/lcrp.12088>

- Vrij, A., Granhag, P. A., & Porter, S. (2010). Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection. *Psychological Science in the Public Interest*, 11(3), 89–121.
<https://doi.org/10.1177/1529100610390861>
- Vrij, A., Mann, S., Leal, S., & Fisher, R. (2010). ‘Look into my eyes’: Can an instruction to maintain eye contact facilitate lie detection? *Psychology, Crime & Law*, 16(4), 327–348. <https://doi.org/10.1080/10683160902740633>
- Weston, W. A., & Dalby, J. T. (1991). A Case of Pseudologia Fantastica with Antisocial Personality Disorder. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 36(8), 612–614.
<https://doi.org/10.1177/070674379103600814>
- Williams, K. M., Nathanson, C., & Paulhus, D. L. (2010). Identifying and profiling scholastic cheaters: Their personality, cognitive ability, and motivation. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 16(3), 293–307.
<https://doi.org/10.1037/a0020773>
- Zuckerman, M., DePaulo, B. M., & Rosenthal, R. (1981). Verbal and Nonverbal Communication of Deception. In *Advances in Experimental Social Psychology* (Roč. 14, s. 1–59). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60369-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60369-X)

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

1. Abstrakt v českém a anglickém jazyce
2. Seznam otázek užitých při dotazování
3. Vzor pravdivostní tabulky
4. Tabulka s celkovými počty kódů

Příloha 1: Abstrakt v anglickém a českém jazyce

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Projevy lhaní v neverbální a paraverbální komunikaci

Autor práce: Bc. Jan Chamrád

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Dominik, Ph.D.

Počet stran a znaků: 80 stran (126 033 znaků)

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury: 92

Abstrakt:

Práce si kladla za cíl prozkoumat neverbální a paraverbální projevy lži aktérů, kteří se zúčastnili tvorby testového videa výzkumu „*Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory*“. Také se snažila najít další možné projevy lhaní, které jsou autory zabývajících se tematikou lhaní opomíjeny. Zhodnotili jsme také metodu Test odhalování lži, která byla ve výzkumu *Schopnost studentů psychologie rozeznávat lež v porovnání s nepsychologickými obory* použita.

Jako materiály pro analýzy jsme použili videonahrávky, které vznikly za účelem tvorby testové metody, která měřila schopnost odhalovat lež. Nahrávky obsahují výpovědi 15 herců, kteří měli za úkol odpovídat lež nebo pravdu na pokládané otázky. Pravdivost odpovědi určoval výzkumník.

Pro zpracování nahrávek jsme se rozhodli použít kvalitativní výzkum. Analýza pak objevila rozdílnost mezi jednotlivými aktéry ve způsobu jejich projevů lži. Projevy při lži pak odpovídají poznatkům autorů, kteří se tématem lži zabývají. Jedná se například o latenci před začátkem odpovědi nebo koktání v průběhu vyslovování věty. Jako nový, v literatuře nezmiňovaný projev, jsme pozorovali výrazy znechucení či odporu, pokud aktéra ke lži přimějeme, aniž by se sám pro lež rozhodl. Až na latenci před odpovědí výsledky analýzy Testu odhalování lži nepřinesly žádné výrazné projevy, které by se daly se lží spojit.

Klíčová slova: Lež, neverbální komunikace, paraverbální komunikace, odhalování lži, psychologie

ABSTRACT OF THESIS

Title: Manifestations of lying in nonverbal and paraverbal communication

Author: Bc. Jan Chamrad

Supervisor: Mgr. Tomas Dominik, Ph.D.

Number of pages and characters: 80 pages (126 033 characters)

Number of appendices: 4

Number of references: 92

Abstract:

The thesis addresses non-verbal and paraverbal symptoms of lying with participants involved in a test video created within the research, the title of which is *“The ability of psychology students to detect a lie in comparison with students of non-psychological disciplines”*. The thesis also aims at defining other potential symptoms of lying, those traditionally neglected by authors dealing with lie. The thesis likewise presents an assessment of the method labelled as Lie Detection Test, applied within the research *The ability of psychology students to detect a lie in comparison with students of non-psychological disciplines*.

The analysed data consist of video recordings created as part of the test method designed to assess the ability to detect a lie. In 15 recordings actors were asked to either lie or speak the truth to a set of questions, followed with a researcher’s assessment of whether truth has been spoken.

The recordings were then subject to a qualitative analysis which helped define differences in the manifestation of lying with different participants. The manifestations observed are in line with the works of authors concerned with the field of lying, among them are latency before answering or stuttering during the elocution of a sentence. A new manifestation, not mentioned in the previous works, has also been observed: the expressions of disgust or resentment if the participant is coerced to lying instead of choosing for it. Except for the latency before answering, the results of the lie detection test analysis did not yield any significant manifestations that could be associated with lying.

Key words: Lie, nonverbal communication, paraverbal communication, lie detection, psychology

Příloha 2: Seznam otázek užitých při dotazování

1. Budoucnost

- 1.1. Přemýšlíte často nad vaší budoucností?
- 1.2. Kolik byste chtěl mít dětí?
- 1.3. Jak si představujete ideálního partnera?
- 1.4. Chtěl byste bydlet v domě nebo bytě a jaký k tomu máte důvod?
- 1.5. Chcete budovat raději kariéru, nebo rodinný život?

2. Cestování

- 2.1. Cestujete rád?
- 2.2. Jaké je nejbližší místo od vašeho domova, které jste navštívil?
- 2.3. Kterému místu byste se chtěl vyhnout a nikdy ho nenavštívit?
- 2.4. Existuje místo, na které se opravdu rád vracíte? Pokud ano, zkuste ho popsat.
- 2.5. Vesnice nebo město? Proč?

3. Film

- 3.1. Jaký žánr filmů nejčastěji sledujete?
- 3.2. Jak často se na filmy díváte?
- 3.3. Chodíte často do kina? Popřípadě jak často?
- 3.4. Oblíbená filmová postava? Proč?
- 3.5. Líbí se vám série filmů o Harry Potterovi?

4. Hračka z dětství

- 4.1. Jaká byla vaše nejoblíbenější hračka z dětství?
- 4.2. Nosil jste tuto hračku s sebou do školky či školy?
- 4.3. Co se s tou hračkou stalo? Případně máte ji pořád?
- 4.4. Kolik let vám bylo, když jste si s touto hračkou hrál?
- 4.5. Hrajete si jakkoli ještě dnes, nebo jste už hru z vašeho života vyřadil? Pokud ne, jak si hrajete?

5. Kariéra

- 5.1. Myslíte si, že je kariéra v životě důležitá?
- 5.2. Je pro vás důležitější dobře placená práce, nebo dělat to, co vás baví?
- 5.3. Pracovali byste pod nepříjemným a zlým šéfem, kdybyste dostávali velký plat?
- 5.4. Kdybyste měl dítě, jel byste na pracovní cestu v den jeho narození?
- 5.5. Popište vaši vysněnou práci.

6. Místo původu

- 6.1. Odkud pocházíte?
- 6.2. Máte toto místo rád?
- 6.3. Kde byste chtěl bydlet do konce života?
- 6.4. Můžete nám několika větami popsat váš dětský pokoj?
- 6.5. Jak vypadal váš psací stůl a co jste na něm obvykle měl?

7. Pocity

- 7.1. Jak se teď zrovna cítíte?
- 7.2. Myslíte si, že umíte lhát? Proč si to myslíte?

- 7.3. Bojíte se, že diváci rozpoznají momenty, kdy lžete?
- 7.4. Popište, co se s vámi během lhaní děje? Například potíte se?
- 7.5. Jste nervózní před kamerou? Proč?

8. Stravování

- 8.1. Popište vaše oblíbené jídlo.
- 8.2. Co vám na něm chutná? Proč právě toto jídlo?
- 8.3. Jaké je vaše nejméně oblíbené jídlo? Proč?
- 8.4. Snědl byste toto neoblíbené jídlo, kdyby vám za to někdo nabízel peníze?
- 8.5. Rýže nebo brambory?

9. Základní škola

- 9.1. Jaká byla vaše nejoblíbenější učitelka na základní škole?
- 9.2. Ve kterém předmětu jste na základní škole nejvíce vynikal?
- 9.3. Byl jste poctivým žákem?
- 9.4. Měl jste na základní škole nejlepšího kamaráda?
- 9.5. Měli vás učitelé rádi?

10. Domácí zvíře/mazlíček

- 10.1. Měl jste někdy domácího mazlíčka?
- 10.2. Kdybyste si mohl vybrat jakéhokoli zvíře jako mazlíčka, který by to bylo?
- 10.3. Kdyby vy sám jste měl být zvíře, jaké?
- 10.4. Adoptoval byste malého psa, kdyby na tom závisel jeho život?
- 10.5. Máte raději kočku nebo psa? Proč?

Příloha 3: Vzor pravdivostní tabulky

Tabulka 18 Pravdivostní tabulka

Jméno probanda	Pravda	Lež	Rozdíl
Hlava - kroucení			
Hlava - kývání			
Hlava - naklánění na stranu			
Hlava - neadekvátní vrtění/kývání* v rozporu s pronášenou větou			
Hlava - sklopení			
Hlava - zaklonění			
Obličej - změna výrazu * do poznámky byl zaznamenán přechod z jakého výrazu na jaký výraz			
Obočí - zamračení			
Obočí - zdvižené			
Para - "eeee"			
Para - Latence			
Para - Odkášání			
Para - Povzdechnutí			
Ramena - krčení ramen/ramena			

Rty - olíznutí			
Rty - úsměv			
Rty - úšklebek* charakteristický sklopením koutků úst a sevřenými rty			
Rty - výrazné sevření			
Ruce - doteky vlasů			
Ruce - dotýkání obličeje			
Ruce - drbání se			
Ruce - gestikulace			
Ruce - hraní si s oděvem			
Ruce - praskání kloubů			
Ruce - protahování zápěstí			
Ruce - změna polohy* například překřížení			
Trup - Naklonění se			
Trup - vrtění se			
Trup - zřetelný nádech			

Příloha 4: Tabulka s celkovými počty kódů

Tabulka 19 Seznam užitých kódů a jejich četnosti u všech aktérů

Chování	Frekvence pozorování
Hlava - kroucení	40
Hlava - kývání	38
Hlava - naklánění na stranu	23
Hlava - neadekvátní vrtění/kývání* v rozporu s pronášenou větou	14
Hlava - sklopení	12
Hlava - zaklonění	3
Obličej - změna výrazu	18
Obočí - zamračení	25
Obočí - zdvižené	67
Para - "eeee"	312
Para - latence	138
Para - odkašlání	13
Para - povzdechnutí	29
Ramena - krčení ramen/ramena	32
Rty - olíznutí	57
Rty - úsměv	138
Rty - úšklebek charakteristický sklopením koutků úst a sevřenými rty	52
Rty - výrazné sevření	7
Ruce - doteky vlasů	4
Ruce - dotýkání obličeje	3
Ruce - drbání se	14
Ruce - gestikulace	144
Ruce - hraní si s oděvem	3
Ruce - praskání kloubů	4
Ruce - protahování zápěstí	5
Ruce - změna polohy (například překřížení)	4
Trup - naklonění se	30
Trup - vrtění se	33
Trup - zřetelný nádech	9